

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การนำเสนอผลการวิจัยเรื่อง กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย ชุมชนหนองเทิง ตำบลหนองแวง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1 การศึกษาการเปลี่ยนแปลงการดำรงอยู่ของควายจากอดีตถึงปัจจุบันในพื้นที่

เป้าหมาย

1.1 บริบทชุมชน

1.2 การเปลี่ยนแปลงการดำรงอยู่ของควายจากอดีตถึงปัจจุบัน

2 การค้นหากลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย

2.1 คุณค่าของควายในการดำรงอยู่ร่วมกัน

2.2 กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย

3 การขับเคลื่อนกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย

3.1 กลยุทธ์การเสริมสร้างสำนึก

3.2 กลยุทธ์การพัฒนา

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงการดำรงอยู่ของควายจากอดีตถึงปัจจุบันในพื้นที่เป้าหมาย

การวิจัยส่วนนี้มุ่งเน้นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงการดำรงอยู่ของควายจากอดีตถึงปัจจุบัน ข้อมูลเกิดจากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานระดับครัวเรือน จำนวน 222 ครัวเรือน การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 12 ราย นักวิชาการ จำนวน 2 ราย การสำรวจพื้นที่ร่วมกับการวิเคราะห์ข้อมูลทางภูมิศาสตร์ด้วยระบบภูมิสารสนเทศ (GIS: Geo-informatic System) (อุทัยสุขสิงห์, 2547 : 87-116) แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ บริบทชุมชน และการเปลี่ยนแปลงการดำรงอยู่ของควายจากอดีตถึงปัจจุบัน

1. บริบทชุมชน

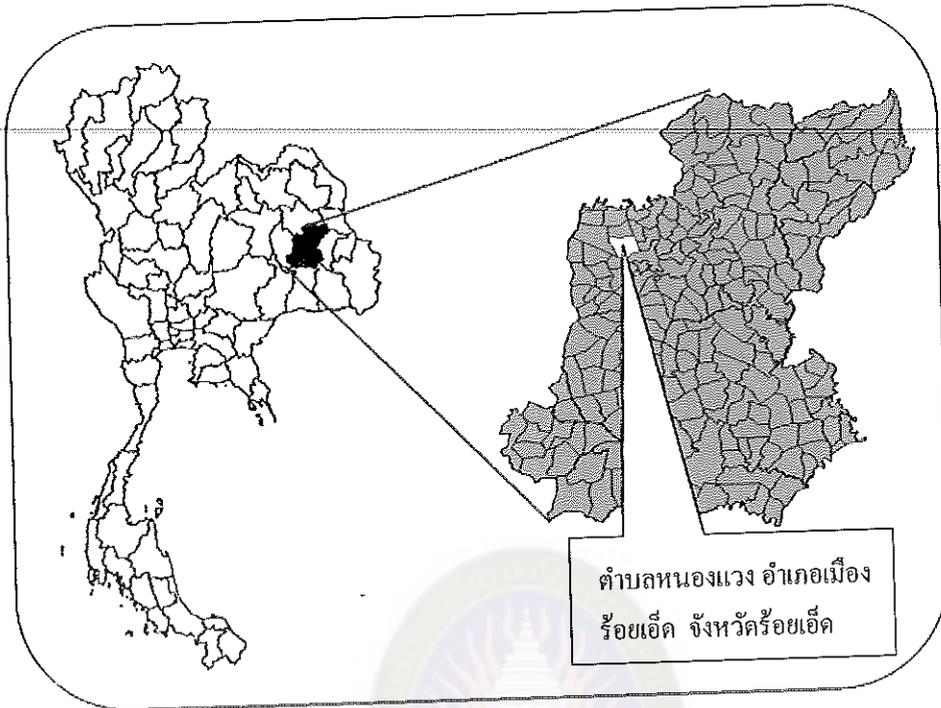
การวิจัยนี้เลือกชุมชนหนองเทิง ตำบลหนองแวง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นพื้นที่เป้าหมาย ดังนั้น เนื้อหาส่วนนี้จึงมุ่งเน้นศึกษาบริบทพื้นที่เป้าหมาย โดยเฉพาะ

แต่ละด้าน ประกอบด้วย ที่ตั้งและขอบเขตชุมชน ลักษณะภูมิประเทศ ด้านสังคม เศรษฐกิจและ การประกอบอาชีพทรัพยากรธรรมชาติ การคมนาคม และวัฒนธรรมประเพณี

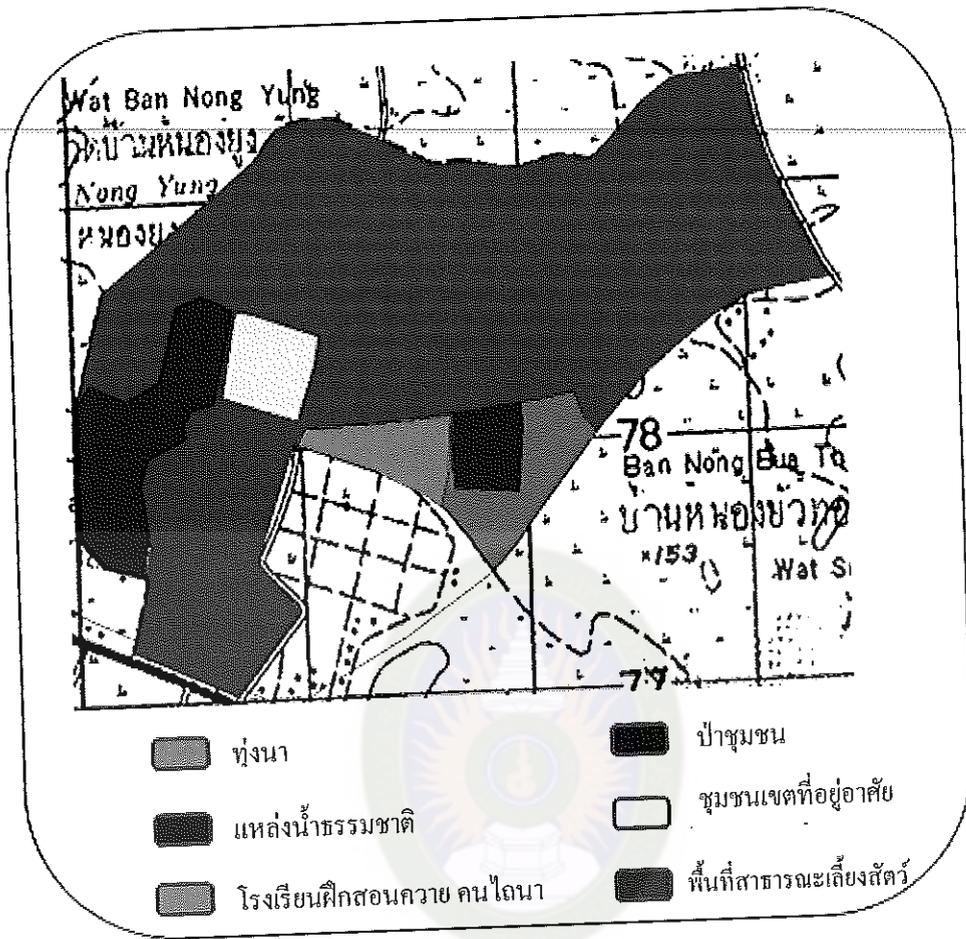
1.1 ที่ตั้งและขอบเขตชุมชน-พบว่า ชุมชนหนองเท็งตั้งอยู่พิกัดภูมิศาสตร์ละติจูด 350855 พิกัดภูมิศาสตร์ลองจิจูด 1778255 โซน 48 Indian 1975N (UTM : Universal Transverse Mercator) ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของเทศบาลเมืองร้อยเอ็ด ติดเส้นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 23 (ร้อยเอ็ด-มหาสารคาม) ห่างจากเขตเทศบาลเมืองร้อยเอ็ด ประมาณ 5 กิโลเมตร อยู่เขตการปกครอง หมู่ที่ 6 ตำบลหนองแวง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งมีอาณาเขตติดกับชุมชนใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	จดชุมชนหนองแวง	ตำบลหนองแวง
ทิศใต้	จดชุมชนโนนเมือง	ตำบลดงลาน
ทิศตะวันออก	จดชุมชนโนนงาม	ตำบลเหนือเมือง
ทิศตะวันตก	จดชุมชนโคกสาย	ตำบลหนองแวง

1.2 ลักษณะภูมิประเทศ สภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปสภาพเป็น โคนอกและที่ราบลุ่ม โดยเขตชุมชนที่อยู่อาศัยล้อมรอบด้วยทุ่งนาด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศใต้ ส่วนด้านทิศตะวันตกติดป่าชุมชน พื้นที่เพื่อการเกษตรกรรม ร้อยละ 75.80 เขตชุมชนที่อยู่อาศัย ร้อยละ 3.83 พื้นที่สาธารณะ (เลี้ยงสัตว์และป่าชุมชน) ร้อยละ 16.99 แหล่งน้ำธรรมชาติ ร้อยละ 0.81 (วิเคราะห์จากระบบภูมิสารสนเทศศาสตร์ : GIS) และพื้นที่ว่างเปล่าหัวไร่ปลายนา ร้อยละ 2.57 โดยเฉลี่ยแต่ละครัวเรือนมีพื้นที่เกษตรกรรม 8.63 ไร่ แสดงแผนที่ทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งชุมชน ดังภาพที่ 1 และแผนที่ภูมิศาสตร์ขอบเขตชุมชน ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 1 แผนที่ภูมิศาสตร์ที่ตั้งชุมชน

ภาพที่ 2 แผนที่ภูมิศาสตร์ขอบเขตชุมชน

1.3 ด้านสังคม

จำนวนครัวเรือนและประชากร ครัวเรือนทั้งหมด จำนวน 222 ครัวเรือน ประกอบด้วย ประชากรชาย จำนวน 422 คน หญิง จำนวน 447 คน รวม จำนวน 869 คน การศึกษา เยาวชนก่อนวัยเรียนถึงระดับประถมศึกษาตอนปลาย ส่วนใหญ่เข้ารับการศึกษที่โรงเรียนบ้านหนองยุ้ง (ประมาณ 1 กิโลเมตร) นอกนั้น เป็นสถานศึกษาอื่นใกล้เคียง สถาบันทางศาสนา ประชากรในชุมชนทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ โดยมีสถาบันวัด จำนวน 2 แห่งระบบสาธารณูปโภค ได้แก่ ระบบไฟฟ้า มีระบบไฟฟ้าใช้ในที่อยู่อาศัยทั้งหมดทุกครัวเรือน ระบบประปาชุมชน จำนวน 1 แห่ง และถนนลาดยางเชื่อมต่อระหว่างชุมชน จำนวน 2 เส้นทาง ถนนลูกรัง 2 เส้นทาง

1.4 เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ คราวเรือนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ เกษตรกรรมเป็นหลัก (ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์) รองลงมา ได้แก่ รับจ้างทั่วไปและอื่นๆ ร้อยละ 73.87, 5.41 และ 20.72 ชาวคือพืชเศรษฐกิจรายได้หลักของครอบครัว รองลงมา ได้แก่ การเลี้ยง สัตว์ (วัว-ควายและสัตว์ปีก) รับจ้างทั่วไป และอาชีพอื่นๆ อดีตควายคือสัตว์เลี้ยงผูกพันใกล้ชิด กับชุมชนและวิถีเกษตรกรรมตลอดปี วัตถุประสงค์หลัก คือ ใช้แรงงานไถนาเพื่อการทำนา รองลงมา คือ เป็นทรัพย์สินรายได้จากมูลค่าโดยตรง การสำรวจข้อมูลจำนวนควาย (ตาราง ภาคผนวกที่ 1 แบบสำรวจข้อมูลพื้นฐานระดับครัวเรือน) จำนวนผู้เลี้ยงควายและพื้นที่เลี้ยง ปี พ.ศ. 2555 ดังนี้

1.4.1 ครัวเรือนผู้เลี้ยงควาย จำนวน 72 ครอบครัว คิดเป็น ร้อยละ 9.91

ครัวเรือนทั้งหมด

1.4.2 ควายเพศผู้ จำนวน 18 ตัว เพศเมีย 174 ตัว

1.4.3 สถานที่เลี้ยง

1) ฤดูฝน ได้แก่ พื้นที่สาธารณะ ป่าชุมชน ช้างถนน หัวไร่ปลายนา ส่วนใหญ่เป็นอาหารตามธรรมชาติ เช่น ใบไม้ หญ้าสดธรรมชาติ เป็นต้น

2) ฤดูแล้ง ได้แก่ ทุ่งนาหลังการเก็บเกี่ยวข้าว อาหารได้จากฟางข้าว หญ้า

สดธรรมชาติตามทุ่งนา

3) ฤดูแล้ง ได้แก่ บริเวณทุ่งนาโดยทั่วไป อาหารได้จากฟางข้าวหลังเก็บ

รวบรวมไว้และหญ้าสดธรรมชาติ อาหารธรรมชาติขาดแคลน

1.5 ทรัพยากรธรรมชาติ

1.5.1 แหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ หนองเทิง หนองกอก อยู่ทางทิศตะวันออก ของชุมชน พื้นที่ จำนวน 25 ไร่ เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติไม่มีน้ำตลอดปี เพื่อใช้ประโยชน์เพื่อ การเกษตร เลี้ยงสัตว์ แหล่งอาหารสัตว์น้ำฤดูฝนและฤดูหนาว

1.5.2 พื้นที่สาธารณะเลี้ยงสัตว์ (โคกคองอีหูด) ติดกับชุมชนด้านทิศตะวันออก อดีตเป็นป่าหนาทึบพื้นที่ พื้นที่ จำนวน 800 ไร่ ปัจจุบันรัฐเวนคืนเพื่อใช้ประโยชน์อื่นคงเหลือ พื้นที่ประมาณ 57 ไร่ สภาพโดยทั่วไปเป็นป่าโปร่งปกคลุมด้วยต้นไม้ใหญ่และไม้พุ่มเตี้ย

1.5.3 ป่าชุมชน ติดกับชุมชนด้านทิศตะวันตก พื้นที่ จำนวน 30 ไร่ สภาพ โดยทั่วไปเป็นป่าค่อนข้างหนาที่ปกคลุมด้วยไม้หลากหลายพันธุ์ ส่วนหนึ่งเป็นที่ตั้งของวัดป่าโลก สายและคอนปู้ตา อดีตและปัจจุบันเป็นแหล่งอาหารของชุมชนตามฤดูกาล เช่น ผักพื้นบ้านและ เห็ดป่า มดแดง กบ เขียด แมลงต่าง ๆ เป็นต้น

1.6 การคมนาคม ในอดีตการคมนาคมเป็นไปด้วยความลำบาก เดินทางด้วยเกวียนเป็นพาหนะหลัก หรือเดินเท้าผ่านทุ่งนาและป่าเพื่อติดต่อกันระหว่างชุมชน ปี พ.ศ. 2522 มีถนนลูกรังสายแรกเชื่อมระหว่างชุมชนหนองเทิงและชุมชนหนองแวง ทำให้เกิดความสะดวกในการเดินทางมากขึ้น ปี พ.ศ. 2536 ต่อมาถนนลาดยาง (รพช.) เส้นทางแรกถูกก่อสร้างเชื่อมต่อระหว่าง 3 ชุมชน ได้แก่ โนนเมือง หนองเทิงและหนองแวง ความยาวประมาณ 5 กิโลเมตร ถือได้ว่ามีความสะดวกรวดเร็วมากขึ้น

1.7 วัฒนธรรมประเพณี ประชากรทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ เคารพต่อผู้สูงอายุ ผู้นำพิธีกรรมทางพุทธศาสนา พิธีทางศาสนาพราหมณ์ และผู้นำทางจิตวิญญาณ ยึดถือปฏิบัติและสืบทอดประเพณีภายใต้วัฒนธรรมท้องถิ่น ได้แก่ ฮีตสิบสอง ครองสิบสี่ เพื่อให้เกิดรักความผูกพันต่อกันกำเนิด เคารพต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่เชื่อว่าจะสามารถดลบันดาลให้เกิดความสุขร่มเย็น ความสบายใจทั้งต่อตนเอง ครอบครัวและชุมชน ตลอดจนความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิต ได้แก่ พิธีสะเดาะเคราะห์ พิธีบายศรีสู่ขวัญ พิธีสู่ขวัญข้าว การเลี้ยงผีตาแฮก พิธีเลี้ยงปู่ตา การแหกนา การเลี้ยงผีบรรพบุรุษ พิธีเลี้ยงบ้าน

สรุปได้ว่า ชุมชนหนองเทิง ประกอบด้วยครัวเรือน จำนวน 222 ครัวเรือน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดร้อยเอ็ด ประชากรรวม จำนวน 869 คน สภาพทางภูมิศาสตร์โดยทั่วไปประกอบด้วย โคน ดอนและที่ลุ่ม พื้นที่เพื่อการเกษตรกรรม ร้อยละ 75.80 ที่อยู่อาศัย ร้อยละ 3.83 พื้นที่สาธารณะ ร้อยละ 16.99 แหล่งน้ำธรรมชาติ ร้อยละ 0.81 และหัวไร่ปลายนา ร้อยละ 2.57 ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก (ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์) รองลงมา ได้แก่ รับจ้างทั่วไปและอื่นๆ ร้อยละ 73.87, 5.41 และ 20.72 ข้าวคือพืชเศรษฐกิจรายได้หลัก รองลงมา ได้แก่ การเลี้ยงสัตว์ (วัว-ควายและสัตว์ปีก) รับจ้างทั่วไป และอื่น ๆ ประชากรนับถือศาสนาพุทธทั้งหมด เคารพต่อผู้สูงอายุ ผู้นำพิธีกรรมทางพุทธศาสนาและผู้นำทางจิตวิญญาณ เคารพต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่เชื่อว่าจะสามารถดลบันดาลให้เกิดความสุขร่มเย็น ความสบายใจทั้งต่อตนเอง ครอบครัวและชุมชนตลอดจนความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิต แหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ หนองเทิงและหนองกอก พื้นที่ จำนวน 25 ไร่ เป็นแหล่งน้ำไม่มีน้ำตลอดปี เพื่อใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตร เลี้ยงสัตว์ แหล่งอาหารสัตว์น้ำและเพื่อการอุปโภคอื่น ๆ พื้นที่สาธารณะ จำนวน 57 ไร่ ป่าชุมชน จำนวน 30 ไร่ ส่วนหนึ่งเป็นที่ตั้งของวัดป่าโคกสายและดอนปู่ตา และแหล่งอาหารพื้นถิ่นตามฤดูกาลของชุมชน

อดีตควายเป็นสัตว์เลี้ยงผูกพันใกล้ชิดกับชุมชนและผูกพันวิถีเกษตรกรรมตลอดปี เพื่อใช้แรงงานไถนาเป็นหลัก ทรัพย์สินเป็นรายได้สำหรับครอบครัวเกษตรกร มรดกสำหรับ

เป็นทุนในการสร้างครอบครัวใหม่ของบุตรหลานหรือญาติ และได้ปุ๋ยคอกสำหรับการปลูกข้าว และพืชอื่น ๆ ปี พ.ศ. 2555 ครัวเรือนผู้เลี้ยงควาย จำนวน 72 ครอบครัวยุคคิดเป็น ร้อยละ 9.91 ครอบครัวยุคผู้ จำนวน 18 ตัว เพศเมีย 174 ตัว สถานที่เลี้ยงฤดูฝน ได้แก่ พื้นที่สาธารณะ ป่าชุมชน ข้างถนน หัวไร่ปลายนา ฤดูหนาว ได้แก่ ทุ่งนาหลังเก็บเกี่ยวข้าว และฤดูแล้ง ได้แก่ ทุ่งนา โดยทั่วไป อาหารหญ้าสดธรรมชาติขาดแคลน

1.2 การเปลี่ยนแปลงการดำรงอยู่ของควายจากอดีตถึงปัจจุบัน

เนื้อหาส่วนนี้มุ่งเน้นศึกษาการเปลี่ยนแปลงชุมชนของการดำรงอยู่ของควายจากอดีตถึงปัจจุบัน ในพื้นที่เป้าหมาย โดยข้อมูลเกิดจากสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 10 ราย (ประเด็นหัวข้อ ช่วยสัมภาษณ์ภาคผนวก ก) การสำรวจพื้นที่และยืนยันข้อมูล แบ่งออกเป็น 4 ส่วน คือ 1) การเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ 2) การเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตข้าว 3) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเลี้ยงควาย และ 4) การเปลี่ยนแปลงอื่นๆ

1.2.1 การเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่

การเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ได้ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของควายตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน โดยการแสดงภาพตัดขวางพื้นที่ (Cross Section Area) เพื่อเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ตามช่วงเวลา ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ตามช่วงเวลา

ปี พ.ศ.	ยุค	ภาพตัดขวาง
2509	เกษตรกรรมดั้งเดิม	
2522	ยาสูบ	
2530-2536	ควายหินินา	
2553	พื้นฟูควาย	
สภาพทางภูมิศาสตร์		
สัญลักษณ์		

จากตารางที่ 2 แบ่งการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 4 ยุค ดังนี้

1) ยุคเกษตรกรรมดั้งเดิม ก่อนปี พ.ศ. 2509 ชุมชนหนองเทิงดำเนินชีวิตภายใต้วิถีเกษตรกรรมดั้งเดิม ภายใต้ฐานทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ บ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ของการดำรงอยู่ภายใต้ทรัพยากรป่าโคกคองอีหูด จำนวน 800 ไร่ แหล่งน้ำธรรมชาติหนองเทิง หนองกอก ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ใช้ร่วมกันจากหลายชุมชนใกล้เคียง อยู่ในบริเวณชายขอบของโคกคองอีหูด เป็นแหล่งอาหารของชุมชนตามฤดูกาล เช่น เห็ดป่า ผักพื้นบ้าน สัตว์ป่า ข้าวคือพืชเศรษฐกิจควบคู่กับการเลี้ยงควายเพื่อใช้แรงงานไถนา สถานที่เลี้ยงควายในฤดูฝนหรือระหว่างทำนา คือ บริเวณโคกคองอีหูดทั้งหมด ซึ่งถือได้ว่ามีอาหารธรรมชาติ

สำหรับควายอย่างเพียงพอตลอดฤดู บางครอบครัวจะใช้พื้นที่หัวไร่ปลายนาผูกถ้ำเพื่อความสะดวกเวลาเฝ้าดูแลอย่างใกล้ชิด แหล่งน้ำธรรมชาติหนองเหิง หนองกอกอยู่ติดกัน เป็นหนองน้ำสำหรับการเลี้ยงสัตว์และแหล่งอาหารสัตว์น้ำของชุมชนโดยตรง มิได้ใช้เพื่อการเกษตรกรอื่น

พื้นที่สาธารณะของชุมชน โคนดงอีหูดเป็นพื้นที่เลี้ยงปล่อยควายร่วมกันช่วงฤดูทำนา (พฤษภาคม-ตุลาคม) เป็นที่หาอาหารพื้นบ้านของชุมชนหนองเหิงและใกล้เคียง ชาวบ้านปล่อยเลี้ยงปล่อยควายเพื่อให้หากินเองตามธรรมชาติ อาหารอุดมสมบูรณ์มีทั้งใบไม้และหญ้าตามพื้นดิน คนเลี้ยงควายจะมีโอกาสพบกัน ส่วนใหญ่จะเป็นเด็กมีเวลาเล่นด้วยกันทั้งวัน ส่วนฤดูหนาวจะปล่อยเลี้ยงหรือผูกถ้ำพื้นที่นาของตนเองภายหลังเกี่ยวข้าว (พฤศจิกายน-มกราคม) อาหารควายส่วนใหญ่จากฟางข้าวที่ยังสดและหญ้าตามคันนา ฤดูแล้งหรือฤดูร้อนสามารถปล่อยเลี้ยงให้หาอาหารกินเองตามทุ่งนาทั่วไป แต่คนเลี้ยงควายคงระมัดระวังคอยติดตามเพื่อไม่ให้เหยียบย่ำพืชผักตามหัวไร่ปลายนาของเพื่อนบ้าน

2) ยุคยาสูบ ปี พ.ศ. 2522 เอกชนส่งเสริมการปลูกยาสูบพันธุ์ต่างประเทศ โดยก่อตั้งโรงงานรับซื้อใบยาในราคาประกัน เป็นแรงจูงใจให้เกษตรกรนิยมปลูกพืชเศรษฐกิจยาสูบอย่างกว้างขวาง โดยทำการปรับเปลี่ยนพื้นที่นาบางส่วนหลังการเก็บเกี่ยวข้าวเพื่อปลูกยาสูบ นอกจากนั้น เกษตรกรมุ่งเน้นการเพิ่มผลผลิตจากการปลูกยาสูบ จึงเริ่มใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช เช่น สารเคมีกำจัดศัตรูพืชระหว่างปลูก สารเคมีกำจัดวัชพืชก่อนปลูก ส่งผลต่ออาหารตามธรรมชาติเสี่ยงต่อการปนเปื้อนสารเคมีอันตรายต่อผู้ใช้และอาหารควายตามธรรมชาติ เมื่อควายถูกบุกรุกพื้นที่อาหารธรรมชาติ จึงต้องเริ่มการผูกถ้ำบริเวณใกล้ชุมชน พื้นที่สวนหลังบ้านและใกล้กับหนองเหิงและหนองกอกมากขึ้น ซึ่งเป็นช่วงฤดูหนาวอาหารควายพื้นที่โคกเริ่มขาดแคลน โดยเสียพื้นที่อาหารธรรมชาติหลังเก็บเกี่ยวข้าว คือ ตอวังข้าวและหญ้าสดตามคันนา

3) ยุคควายหินา ระหว่างปี พ.ศ. 2530-2536 ควายลดบทบาทเพื่อใช้แรงงานทำนาและลดจำนวนลง เนื่องจากพื้นที่สาธารณะ โคนดงอีหูด ถูกรัฐเวนคืนที่ดินเพื่อก่อสร้างสถานที่ราชการ ได้แก่ ศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตร รวมทั้งหนองเหิงและหนองกอกบางส่วน จำนวน 700 ไร่ ป่าสมบูรณ์ตามธรรมชาติถูกทำลายเกือบทั้งหมด เมื่อส่วนราชการเริ่มก่อสร้างชุมชนจึงไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ ส่งผลให้พื้นที่สำหรับการปล่อยเลี้ยงควายลดลง อาหารควายธรรมชาติขาดแคลน จึงปรับเปลี่ยนวิธีการปล่อยเลี้ยงมาเป็นการผูกถ้ำพื้นที่ว่างของตนเองมากขึ้น ซึ่งเป็นความลำบากต่อการจัดการดูแลทั้งน้ำและอาหาร รถไถนาเดินตามเริ่มได้รับความนิยมนำมาใช้แทนแรงงานควายทำนา เนื่องจากเกิดความสะดวก

รวดเร็วไม่สิ้นเปลืองเวลา แรงงาน ควายจึงหมดความจำเป็นใช้แรงงาน โดยถูกขายทำให้จำนวนลดลง นอกจากนั้น พื้นที่ชุมชนบางส่วนด้านทิศตะวันออก ทำการก่อสร้างถนนเลียบเมืองวงแหวนรอบนอก เมื่อปี พ.ศ. 2545-2546 ผลตามมาก็คือความสะดวกและความเจริญของพื้นที่พื้นที่นาของเกษตรกรบางรายถูกเวนคืนจากเส้นทางถนนตัดผ่าน และขายแก่นายทุนเพื่อปลูกสร้างเป็นที่อยู่อาศัย ตลอดจนชุมชนเริ่มปลูกสร้างที่อยู่อาศัยหนาแน่นขึ้นจากประกอเพิ่มขึ้น ประเด็นเพิ่มเติมสำคัญที่เป็นสาเหตุการลดลงยุคควายหนีนา

3.1) ข้อจำกัดด้านพื้นที่การเลี้ยง ควายเป็นสัตว์ที่ให้มูลค่าเป็นรายได้ต่อครัวเรือน ในอดีตแต่ละครัวเรือนเลี้ยงควาย เฉลี่ย 3-5 ตัว ส่วนใหญ่คือผู้ที่มิได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้มีฐานะทางสังคมดี ในระยะเวลาการเลี้ยง 3 ปี สามารถให้ผลผลิตลูกไม่ต่ำกว่า 2 ตัว หากจำหน่ายเมื่ออายุ 2-3 ปี สามารถให้รายได้เลี้ยงครอบครัวเกือบตลอดปี รวมทั้งค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของลูกหลาน ปัจจุบันข้อจำกัดพื้นที่การเลี้ยงเป็นปัญหาสำคัญ ทั้งพื้นที่หัวไร่ปลายนา สวนหลังบ้านและพื้นที่สาธารณะ เกิดความยากลำบากต่อการจัดการเรื่องความเพียงพอของอาหาร ตลอดจนเบียดบังเวลาในการประกอบกิจกรรมอื่น ๆ

3.2) ไม่มีแรงงาน ในอดีตสังคมเกษตรกรชนบทอยู่กันแบบครอบครัวใหญ่ ประกอบอาชีพเกษตรกรรมอาศัยแรงงานภายในครอบครัวเป็นหลัก ยกเว้นผู้ที่ไปศึกษายังที่อื่นไกล ๆ แม้แต่วันหยุดเรียนหรือปิดภาคเรียนก็จะกลับมาช่วยครอบครัว ประกอบกับอาชีพทางเลือกอื่นไม่มาก ปัจจุบันสังคมชนบทนิยมส่งลูกหลานให้ได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องจนถึงระดับอุดมศึกษามากขึ้น ลูกหลานมีทางเลือกสำหรับอาชีพอื่นมากขึ้น จึงเกิดการย้ายอาชีพเกษตรกรรมสู่อาชีพอื่น ๆ ปัจจุบันจึงพบว่าคนเลี้ยงควายส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุที่ไม่มีทางเลือกในการประกอบอาชีพอื่น กล่าวได้ว่า “คนเฝ้าไร่เฝ้านาไว้ให้ลูกหลาน คือ คนเฝ้าคนแก่

3.3) ผลตอบแทนไม่ทัดเทียมกับอาชีพอื่น เนื่องจากการเลี้ยงควายต้องอาศัยระยะเวลากว่าจะได้ผลผลิตเพื่อให้ผลตอบแทน เมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพการรับจ้างทั่วไปซึ่งมีรายได้ต่อเฉลี่ยต่อวันดีกว่า ประกอบกับทำให้มีเวลาส่วนหนึ่งเหลือต่อการทำกิจกรรมอื่น จึงเป็นแรงจูงใจประการสำคัญในการปรับเปลี่ยนอาชีพของเกษตรกร

3.4) ทศนคติล้าหลัง จากมุมมองความเจริญก้าวหน้าในปัจจุบัน ทำให้เกิดทัศนคติว่าควายเป็นสัญลักษณ์ “ความล้าหลังหรือโง่เง่าต่ำต้อย” (วิชัย เสาสมภพ, 2554 : สัมภาษณ์) สะท้อนถึงคนเลี้ยงควายเป็นผู้ที่ล้าหลังไม่ทันสมัย เปรียบได้กับเต่านะและตุ๋นที่ความเชื่องช้าไม่ทันกาล

4) ยุคฟื้นฟูควาย ปี พ.ศ. 2553 ชุมชนเริ่มตระหนักการดำรงคงไว้ซึ่ง พันธุกรรมควายไทยจากจำนวนผู้เลี้ยงน้อยลงเรื่อยๆ ตลอดจนตระหนักถึงความสำคัญจาก ประโยชน์ ที่ผ่านมามีต้องดำรงชีวิตด้วยการพึ่งพาปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีจากภายนอก เกือบทั้งสิ้น โดยไม่คำนึงถึงทรัพยากรภายในเท่าที่ควร จึงก่อเกิดแนวคิดดำเนินชีวิตภายใต้หลัก ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เล็งเห็นว่าควายเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและสามารถพัฒนาความมั่นคง สำหรับครอบครัวได้ โดยอาศัยความรู้เดิมที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ เรียนรู้ด้วยตนเอง และการส่งเสริมภายใต้โครงการต่างๆ จากรัฐต่อเนื่อง (สวัสดิ์ นาม โลกกลาง, ; ทองแดง เหมรา, : สัมภาษณ์) ภายหลังจึงเกิดแนวคิดอนุรักษ์ควายไทย ด้วยสำนึกคุณค่าที่ควายเคยเป็น แรงงานทำนาผลิตข้าวเลี้ยงคนแต่อดีต โดยก่อสร้างโรงเรียนฝึกสอนควาย คนไถนา พื้นที่ สาธารณะ (โคกคองอีหุด) จำนวน 12 ไร่ วันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2553 เพื่ออนุรักษ์พันธุกรรม ควายไทย ฟื้นฟูและพัฒนาการใช้ประโยชน์ ตลอดจนรักษาพื้นที่สาธารณะเพื่อเป็นพื้นที่ สำหรับการเลี้ยงสัตว์ของชุมชน

1.2.2 การเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตข้าว

จากประเด็นสัมภาษณ์กระบวนการผลิตข้าว นำข้อมูลมาสรุปประเด็นที่ เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของควายตามช่วงเวลา ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 กระบวนการผลิตข้าว

ประเด็น	ระหว่าง ปี พ.ศ. 2509 - 2529	ระหว่างปี พ.ศ. 2530 - 2536	ระหว่างปี พ.ศ. 2537 - 2553
ปัจจัยการผลิต เครื่องมือ/ อุปกรณ์ ในการทำ นา	ใช้เครื่องมือพื้นบ้านในการไถนา ก่อนทำนามีการเตรียม คราด ไถ ซ่อมแซมเครื่องมือและอุปกรณ์ ก่อนใช้งาน	เริ่มใช้รถไถนาเดินตาม แทนแรงงานควาย	เลิกใช้เครื่องมือและ อุปกรณ์พื้นบ้านใน การทำนา ใช้รถไถ เดินตาม รถไถขนาด เล็กและขนาดใหญ่ แทน

ประเด็น	ระหว่าง ปี พ.ศ. 2509 - 2529	ระหว่างปี พ.ศ. 2530 - 2536	ระหว่างปี พ.ศ. 2537 - 2553
การปลูก ข้าว การเพาะ กล้า การปักดำ แรงงาน	ส่วนใหญ่ปลูกข้าวเหนียวก่อนปัก ดำเตรียมแปลงเพาะกล้า (ตากกล้า) จากนั้นต้นข้าวเจริญเติบโต พอที่จะปลูก ถอนต้นข้าวมัด ตัด ไปข้าว นำไปปักดำ (ดำนา) การเพาะกล้าและการปักดำ ใช้แรงงานคนแลกเปลี่ยนแรงงาน (ลงแขก)	ยังมีการเพาะกล้า ปักดำ เริ่มมีการทำนาหว่านใช้ แรงงานในครัวเรือน และแลกเปลี่ยนแรงงาน	เปลี่ยนมาทำนา หว่าน ส่วนใหญ่เป็น แรงงานจ้างและ แรงงานครัวเรือน หรือจ้างบางส่วน
การเตรียม ดิน แรงงานคน/ ควาย	การไถนาใช้เครื่องมืออุปกรณ์ พื้นบ้าน ในการไถพรวนดินใช้ แรงงานคนและแรงงานควาย	ยังใช้วัสดุอุปกรณ์การทำ นา พื้นบ้านและ แรงงานคนแรงงานควาย ในการเตรียมดินเหมือน ช่วงที่ 1	การเตรียมดิน ใช้รถ ไถเดินตาม และรถ ไถขนาดเล็กและ ขนาดใหญ่ในการ เตรียมดิน
การ บำรุงรักษา ปัจจัยการ ผลิต	นำปุ๋ยคอกใส่ในนาข้าวเพื่อเพิ่ม ผลผลิต การบำรุงรักษาดินและ ข้าวใช้วิธีตาม ภูมิปัญญาชาวบ้าน	เริ่มมีการนำปุ๋ยเคมีเพื่อ เพิ่มผลผลิตและยากำจัด พืช	ใช้ปุ๋ยเคมีเป็นหลัก เพื่อเพิ่มผลผลิต ใช้ สารเคมี กำจัดวัชพืช และสารเคมีกำจัด แมลง และฮอร์โมน บางครอบครัวใช้ปุ๋ย คอกร่วมกับปุ๋ยเคมี
การเก็บ เกี่ยว ผลผลิต	การเกี่ยวข้าวใช้แรงงานคน มีการ ลงแขกเกี่ยวข้าว การนวดข้าวใช้ คนในการนวดข้าว (ตีข้าว)	การเกี่ยวข้าวและการ นวดข้าว ยังใช้ แรงงานคนการ การ เกี่ยวข้าวและนวดข้าว เหมือนช่วงที่ 1	ส่วนใหญ่ใช้รถเกี่ยว และนวดข้าวแทน แรงงานคน บางราย ใช้แรงงานคนเกี่ยว ส่วนการนวดข้าว เปลี่ยนใช้เครื่องนวด ข้าวแทน

จากตารางที่ 3 พบว่า อดีตควายถือว่าเกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตข้าวตั้งแต่กระบวนการแรกจนถึงกระบวนการสุดท้าย เริ่มตั้งแต่การเตรียมแปลงนา ต้นฤดูทำนา ถึงเดือนหก ฝนตกฟ้าร้อง ชาวนาเตรียมคราดไถให้พร้อมก่อนลงนา เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำนาในการเตรียมดิน มีแรงงานคนและแรงงานควาย มีการเตรียมเครื่องมือการเกษตร เมื่อถึงเดือนหก (จันทร์คติ) เกษตรกรจะซ่อมแซมเตรียมคราด เตรียมไถ ทำคันไถ แอก และใบไถ มีการเตรียมแรงงาน คือแรงงานคนและแรงงานควาย เนื่องจากในอดีตถือว่าเป็นแรงงานที่สำคัญในการทำนา มีการดูแลควายเป็นอย่างดี เมื่อรถไถนาเดินตามมาแทนแปลงนามีขนาดใหญ่ขึ้น และใช้เวลานานในการใช้ควายไถนา จึงเริ่มใช้รถไถนาเดินตามเข้ามาใช้แทนแรงงานควาย เนื่องจากใช้เวลาน้อยไม่สิ้นเปลืองเวลาและแรงงาน ขั้นตอนในการเตรียมเครื่องมือหรือเครื่องจักรสะดวกและรวดเร็วกว่า ทำให้ควายมีบทบาทน้อยลง เกษตรกรนำไปยืมออกใส่แปลงนา ก่อนเตรียมดิน อดีตการซ่อมแซมคันนาใช้แรงงานคนและใช้จอบขุดดินเพื่อเสริมคันนาส่วนที่พังทลายหรือมีขนาดเล็ก เพื่อกักเก็บน้ำและเพื่อควบคุมวัชพืช ปัจจุบันเกษตรกรไม่ค่อยมีการเตรียมแปลงนาหรือซ่อมแซมคันนา เนื่องจากส่วนใหญ่ปรับเปลี่ยนมาเป็นการทำนาหว่าน จึงไม่จำเป็นต้องซ่อมแซมคันนา การซ่อมแซมคันนาจะใช้รถแทรกเตอร์ปรับคันนาแทนแรงงานคน

การเกี่ยวข้าวและนวดข้าว อดีตเกี่ยวข้าวด้วยมือโดยเคียว คือ อุปกรณ์สำคัญในการเกี่ยวข้าว ก่อนเกี่ยวข้าวมีการเตรียมเกี่ยวเกี่ยวข้าว ตอกสำหรับมัดข้าว ไม้สำหรับหาบข้าว เตรียมลานนวดข้าว โดยเลือกที่ดอน (โพน) ดายหญ้าออกแล้วนำมูลควาย ผสมน้ำมาราดแล้วเกลี่ยให้ทั่วทั้งไว้ให้แห้ง เมื่อเกษตรกรเกี่ยวข้าวเสร็จหาบมัดข้าวที่ใช้ตอกมัดไปกองไว้ในลานนวดข้าว การนวดข้าวมีอุปกรณ์สำหรับนวด โดยมีไม้ นวดข้าว ไม้สำหรับนวดข้าว ไม้ฟาดข้าว หรือ “ไม้สนุ่” เพื่อนวดเศษข้าวที่นวดยังไม่หมด เมื่อนวดข้าวเสร็จจะลำเลียงเมล็ดข้าวเปลือกเข้ายุ้งฉางหรือเส้าข้าว โดยใช้เกวียน แรงงานในการทำนาในอดีตใช้แรงงานคน ส่วนใหญ่เป็นแรงงานภายในครัวเรือน ไม่มีการว่าจ้างเนื่องจากมีการช่วยเหลือกัน เมื่อครอบครัวไหนทำนาเสร็จแล้วก็จะไปช่วยอีกครัวเรือนหนึ่งส่วนมากเป็นญาติพี่น้องหรือการลงแขก ให้เพื่อนบ้านช่วยในการทำนา และเจ้าของนามีการเลี้ยงอาหารเป็นการตอบแทน ต่อมาเมื่อการทำนาเริ่มเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นการปลูกเพื่อจำหน่ายมากขึ้น ประกอบกับการขยายพื้นที่นาทำให้แรงงานในการทำนาไม่เพียงพอ ทำให้ไม่สามารถปลูกข้าวได้ทันฝนหรือเกี่ยวข้าวไม่ทันเมื่อเวลาฝนตกน้ำท่วม จึงได้มีการว่าจ้างแรงงานเข้ามาช่วยเป็นแรงงานภายในท้องถิ่น ปัจจุบันเกษตรกรเริ่มทำนาหว่านเนื่องจากสะดวกประหยัดเวลาไม่สิ้นเปลือง

แรงงาน และเริ่มใช้รถเกี่ยวข้าวแทนการเกี่ยวด้วยแรงงานคน จึงไม่มีลานสำหรับกองรวมข้าว
มุลควายสำหรับทำลานกองข้าวไม่จำอีกเป็นต่อไป

ปัจจุบันชุมชนมีรถแทรกเตอร์ขนาดเล็ก (นั่งขับ) จำนวนมาก สำหรับครีวเรือนที่ไม่มี
ต้องจ้างมาเพื่อนบ้านหรือจ้างจากภายนอก ส่วนรถไถนาเดินตามลดบทบาทลง ในปัจจุบันใช้ใ
การขนส่งและต่อเครื่องสูบน้ำเข้านา แต่มีบางครีวเรือนที่ยังใช้อยู่เนื่องจากมีจำนวนพื้นที่นา
น้อย จากการเพิ่มจำนวนรถแทรกเตอร์และรถเกี่ยวนาทำให้เกิดการสร้างงานและรายได้
ภายในครีวเรือนและดึงแรงงานบางส่วนไม่ให้ไปใช้แรงงานในต่างจังหวัด ในกรณีครีวเรือนที่
มีรถแทรกเตอร์ เจ้าของสามารถนำรถไปรับจ้างไถนาปรับที่นา ทั้งในชุมชน ตำบลและ
ต่างจังหวัดในฤดูเกี่ยวข้าวทำให้มีรายได้นอกจากการขายข้าว

อาหารเลี้ยงควาย อาหารสำหรับเลี้ยงควายในฤดูแล้งส่วนใหญ่เป็นฟางข้าว และหญ้า
ที่เกิดตามทุ่งนา ถึงฤดูแล้งเกษตรกรเก็บสำรองฟางข้าวไว้สำหรับฤดูแล้ง พอถึงฤดูฝนปล่อยกิน
หญ้าตามทุ่งนาและพื้นที่สาธารณะ หลังจากพื้นที่เลี้ยงควายลดลง และการขยายพื้นที่อยู่อาศัย
มากขึ้น เกษตรกรบางครีวเรือนจึงปลูกหญ้าลักษณะเป็นแปลง โดยแบ่งพื้นที่บริเวณบ้านเป็นที่
ปลูกหรือบางรายปลูกไว้ตามหัวไร่ปลายนา

1.2.3 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเลี้ยงควาย

จากประเด็นสัมภาษณ์เปรียบเทียบรูปแบบการเลี้ยงควาย นำข้อมูลมาสรุป
ประเด็นเกี่ยวโยงกับการดำรงอยู่ของควายตามช่วงเวลา ได้แก่ วัตถุประสงค์การเลี้ยง พื้นที่การ
เลี้ยงควาย ฤดูกาล พิธีกรรมเกี่ยวกับควายและการป้องกันโรค ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 เปรียบเทียบรูปแบบการเลี้ยงควายตามช่วงเวลา

รูปแบบการเลี้ยง	อดีต ปี พ.ศ. 2509-2529	ปัจจุบันปี พ.ศ. 2530-2553
วัตถุประสงค์การเลี้ยง	ทุกครีวเรือนใช้แรงงานควายทำนา โดยร่องปลูกผักสวนครัว ไถร่องปลูกยาสูบ จำหน่ายเพื่อเป็นรายได้ ครีวเรือน ใช้ปุ๋ยคอกสำหรับใส่หน้าข้าวและพืชอื่นๆ การบริโภคเนื้อ มักจะบริโภคเฉพาะช่วงเทศกาล สำคัญงานบุญประเพณีของหมู่บ้าน	1. ไม่มีการใช้แรงงานไถนา ใช้รถไถนาเดินตาม รถแทรกเตอร์ขนาดเล็กและขนาดใหญ่ในการไถนาทุกขั้นตอน 2. เพื่อขายเป็นรายได้ 3. มีการใช้ปุ๋ยคอกบางส่วนร่วมกับปุ๋ยเคมี 4. เนื้อสำหรับบริโภค

รูปแบบการเลี้ยง	อดีต ปี พ.ศ. 2509-2529	ปัจจุบันปี พ.ศ. 2530-2553
ฤดูกาล/พื้นที่ ฤดูฝน (มิถุนายน-พฤศจิกายน)	ปล่อยเลี้ยงพื้นที่สาธารณะ หัวไร่ ปลายนา สวนหลังบ้าน นิยมปลูก เพิงพักที่ทุ่งนาตลอดการทำนา	เลี้ยงตามพื้นที่ว่างเปล่าหัวไร่ ปลายนา
ฤดูหนาว (ธันวาคม-กุมภาพันธ์)	ปล่อยพื้นที่สาธารณะ ตามทุ่งนา หลังเก็บเกี่ยวข้าวกินลูกข้าวอ่อน กำลังออกใหม่	เลี้ยงตามทุ่งนาหลังเก็บเกี่ยวข้าว
ฤดูกาล/พื้นที่ ฤดูแล้ง (มีนาคม-พฤษภาคม)	ปล่อยเลี้ยงพื้นที่สาธารณะ ทุ่งนา อาหารกินเองตามธรรมชาติ กินและ อาบน้ำหนองกอกและหนองเทิง อาหารตามธรรมชาติสมบูรณ์	เลี้ยงปล่อยตามทุ่งนาอาหาร กินเองตามธรรมชาติ แต่คอย ระวังไม่ให้เหยียบย่ำสวนผักหรือ แปลงยาสูบเพื่อนบ้าน อาหาร ธรรมชาติขาดแคลน แต่สำรอง ฟางข้าวเป็นอาหาร
พิธีกรรม	ก่อนลงนา (พฤษภาคม) เจ้าของ ควายจะนำปุ๋ยคอกลงนาถือเป็นเอา ฤกษ์ดี ก่อนคราดไถทุกปีเจ้าของจะ บอกกล่าวควายเพื่อให้รับทราบว่าจะ ใช้ไถนาให้ปลอดภัยไม่มีอันตราย ใดในระหว่างการทำนา (แสกนา)	ปุ๋ยคอกใส่มาก่อน บางครัวเรือน ถือปฏิบัติการแสกนา แต่ใช้รถไถ นาแทน
การป้องกันโรค	เวลาเกิดอาการเจ็บป่วยใช้สมุนไพร พื้นบ้านในท้องถิ่นทำการบำรุงและ รักษา	บำรุงรักษาด้วยยาที่หาซื้อตาม ร้านขายยา หรือแจ้งหมอรักษา บางรายใช้สมุนไพรพื้นบ้าน

จากตารางที่ 4 พบว่า อดีตวัตถุประสงค์เลี้ยงไว้เพื่อใช้แรงงานไถนา โดยกรังปลูก
ผักสวนครัว โดยกรังปลูกยาสูบ ให้มูลค่าจำหน่ายเป็นรายได้สำหรับครัวเรือน การบริโภคเนื้อ
จะนิยมกระทำในเทศกาลงานบุญประเพณีของชาวบ้าน เช่น ประเพณีซุมชน งานแต่งงาน งาน

บวช เป็นต้น ส่วนใหญ่จะนิยมบริโภคเนื้อวัว ไข่คอกถือว่ามีความจำเป็นสำหรับนำไปใส่ना และผักสวนครัว ปัจจุบันใช้แรงงานจากรถไถนาเดินตาม รถแทรกเตอร์ขนาดเล็กและขนาดใหญ่แทนแรงงานควายตั้งแต่ขั้นตอนไถเตรียมดินก่อนทำนา หรือ “ฮุดนา” ไถหว่านและไถดำ ในบางรายเท่านั้น ส่วนใหญ่เลี้ยงเพื่อเป็นมูลค่าจำหน่ายเป็นรายได้ ตลอดจนประโยชน์จากปุ๋ยคอกร่วมกับปุ๋ยเคมี ส่วนน้อยที่นิยมเลี้ยงควายงามเฉพาะกลุ่มบุคคลเพื่อเพิ่มมูลค่าจากการประกวด กล่าวคือ ลักษณะพันธุ์กรรมเด่นตรงตามสายพันธุ์ รูปร่างสมบูรณ์

อดีตในฤดูฝนหรือช่วงระหว่างทำนา ใช้วิธีปล่อยเลี้ยงให้หากินอาหารธรรมชาติตามทุ่งนา ป่าชุมชน โคนสาธารณะชุมชน หัวไร่ปลายนาและผูกล้าสวนหลังบ้าน บางครอบครัวนิยมปลูกพืชผักสำหรับควายบริเวณใกล้ที่พักในนาตลอดฤดูทำนา อาหารธรรมชาติอุดมสมบูรณ์จากใบไม้อ่อนและหญ้าธรรมชาติ ซึ่งไม่เค็มร้อนหรือลำบากกับการเสริมจากการหาเกี่ยวหญ้าจากที่อื่น ฤดูหนาวภายหลังเก็บเกี่ยวข้าว จะผูกล้ามกินฟางข้าวตามทุ่งนาและหญ้าตามคันนา ส่วนฤดูแล้งสามารถปล่อยเลี้ยงตามทุ่งนาหรือพื้นที่ลุ่มอื่น ๆ แต่ต้องคอยติดตามไม่ให้ไปเหยียบย่ำพืชผักสวนครัวเพื่อนบ้าน แต่ปัจจุบันแต่ละครอบครัวเหลือพื้นที่เลี้ยงควายส่วนตัวจำกัด ดังนั้น หลังเก็บเกี่ยวข้าวจึงรวบรวมเก็บฟางข้าวไว้เป็นอาหารสำรองในฤดูแล้งหรือช่วงขาดแคลน โดยเก็บรวบรวมนำไปกองเป็นรอมฟาง คือ ลักษณะกองเป็นทรงระฆังคว่ำ หรือนิยมอัดเป็นก้อนเพื่อความสะดวกในการเก็บรักษาได้นานและไม่เปลืองพื้นที่เก็บรักษา

อดีตก่อนฤดูกาลลงทำนา (พฤษภาคม-มิถุนายน) จะมีการเตรียมความพร้อม เช่น เตรียมอุปกรณ์คราด ไถ ปรับแต่งซ่อมแซมคันนาให้แข็งแรง โดยใช้แรงงานคนเป็นหลัก ส่วนใหญ่จะเป็นการขอแรงงานเพื่อนบ้านหรือการลงแขก โดยเจ้าของนาจะตอบแทนด้วยเลี้ยงอาหาร นำปุ๋ยคอกใส่ลานในวันพืชมงคลแรกนาขวัญประจำปี เพื่อถือเคล็ดและเคารพต่อนาข้าวที่เชื่อว่าจะให้ผลผลิตเจริญงอกงาม นอกจากนั้น กระทำพิธีขอขมาต่อควายในการใช้แรงงาน ตลอดจนให้การทำนาเป็นไปด้วยความเรียบร้อยไม่มีอันตรายใดๆ ทั้งคนและควาย ปัจจุบันพิธีการขอขมาน้อยลง เนื่องจากไม่มีการใช้แรงงานควายทำนา และไม่มีการส่งต่อความรู้อย่างจริงจัง แต่ปุ๋ยคอกมีส่วนสำคัญต่อการทำนาร่วมกับปุ๋ยเคมี ตลอดจนเป็นสินค้าที่เป็นความต้องการในการนำไปใช้เป็นวัตถุดิบสำหรับผลิตปุ๋ยชีวภาพ

อดีตหมอหาพื้นบ้านหรือหมอชาสมุนไพรพื้นบ้าน คือ บุคคลผู้มีองค์ความรู้เรื่องการรักษาอาการเจ็บป่วยของคนและควายเช่นเดียวกัน โดยใช้สมุนไพรที่หาได้ในท้องถิ่นร่วมกับความเชื่อการเป่า ซึ่งเป็นความเชื่อด้วยการรักษาด้วยมนต์คาถา เช่น การวินิจฉัยอาการเจ็บป่วยด้วยการคลำตรวจสอบอุณหภูมิร่างกาย การรักษาอาการไข้ด้วยการเป่าความร้อนผ่านเหล็ก

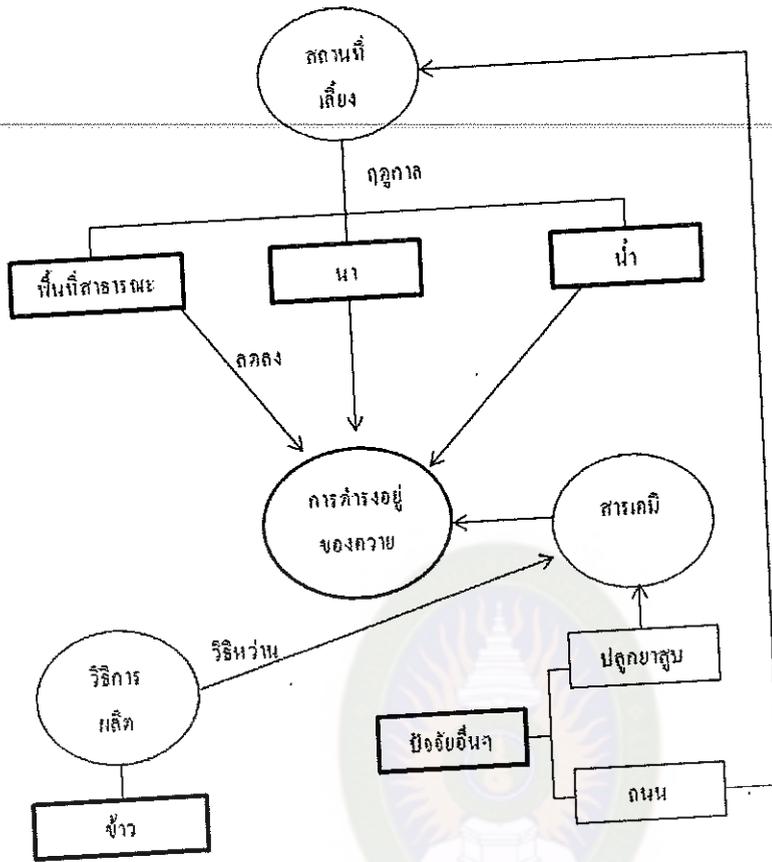
ประกอบกับการท่องเที่ยวทั่วโลกด้วย เป็นต้น ถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถอธิบายเชิงวิทยาศาสตร์การแพทย์แผนปัจจุบัน เช่น การใช้สมุนไพรที่มีคุณสมบัติทางยา “ยาเย็น” ประคบหรือกรอกให้กินเพื่อลดอุณหภูมิร่างกายเมื่อมีอาการไข้ เป็นต้น ปัจจุบันการแพทย์แผนปัจจุบันมีความก้าวหน้ามากขึ้น จึงนิยมหาซื้อยาตามร้านขายยามารักษาด้วยตนเอง หรือแจ้งสัตวแพทย์เพื่อทำการรักษา แต่บางรายก็ยังคงเชื่อการรักษาด้วยสมุนไพรพื้นบ้าน หรือ ทำทำการรักษา ร่วมกันทั้งการใช้สมุนไพรพื้นบ้านและยาแผนปัจจุบัน

1.2.4 การเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ

1) ปี พ.ศ. 2522 เอกชนส่งเสริมการปลูกยาสูบพันธุ์ต่างประเทศ โดยก่อตั้งโรงงานรับซื้อใบยาในราคาประกัน เป็นแรงจูงใจให้เกษตรกรนิยมปลูกพืชเศรษฐกิจยาสูบอย่างกว้างขวาง โดยทำการปรับเปลี่ยนพื้นที่นาบางส่วนหลังการเก็บเกี่ยวข้าวเพื่อปลูกยาสูบ นอกจากนั้น เกษตรกรมุ่งเน้นการเพิ่มผลผลิตจากการปลูกยาสูบ จึงเริ่มใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช เช่น สารเคมีกำจัดศัตรูพืชระหว่างปลูก สารเคมีกำจัดวัชพืชก่อนปลูก ส่งผลต่ออาหารตามธรรมชาติเสี่ยงต่อการปนเปื้อนสารเคมีอันตรายต่อผู้ใช้และอาหารควายตามธรรมชาติ เมื่อควายถูกบุกรุกพื้นที่อาหารธรรมชาติ จึงต้องเริ่มการผูกคอกบริเวณใกล้ชุมชน พื้นที่สวนหลังบ้านและใกล้กับหนองเหิงและหนองกอกมากขึ้น ซึ่งเป็นช่วงฤดูหนาวอาหารควายพื้นที่โคกเริ่มขาดแคลน โดยเสียพื้นที่อาหารธรรมชาติหลังเก็บเกี่ยวข้าว คือ ตอวังข้าวและหญ้าสดตามคันนา

2) พื้นที่บางส่วนด้านทิศตะวันออกของชุมชน ได้ก่อสร้างถนนเลียบเมืองวงแหวนรอบนอก (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 232) ระหว่างปี พ.ศ. 2545-2546 ผลตามมา คือ ความสะดวกการเดินทางและนำพาให้เกิดความเจริญบริเวณใกล้ทางหลวงแผ่นดิน พื้นที่นาของเกษตรกรบางรายถูกเวนคืนจากเส้นทางถนนตัดผ่าน ตลอดจนชุมชนเริ่มขยายที่อยู่อาศัยในบริเวณรอบทางหลวงแผ่นดินมากขึ้น เนื่องจากเห็นว่าอยู่ใกล้กับถนนสามารถเดินทางได้สะดวก จึงทำให้พื้นที่นาและพื้นที่สำหรับเลี้ยงควายลดลง

3) นายทุนซื้อที่ดิน เมื่อความเจริญของพื้นที่จากการก่อสร้างถนนเลียบเมืองวงแหวนรอบนอก ผลตามมา คือ นายทุนได้เริ่มซื้อที่ดินของเกษตรกรที่อยู่ใกล้บริเวณทางหลวงแผ่นดิน เพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัยตลอดจนซื้อไว้เป็นกรรมสิทธิ์โดยมิได้ใช้ประโยชน์อื่น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงการดำรงอยู่ของควายเกิดจากการเปลี่ยนแปลง 4 ประการสำคัญ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตข้าว การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเลี้ยงควายและการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ สามารถสรุปการเปลี่ยนแปลงที่มีความสัมพันธ์ต่อการดำรงอยู่ของควาย ดังแผนภาพที่ 3

แผนภาพที่ 3 ความสัมพันธ์การดำรงอยู่ของควาย

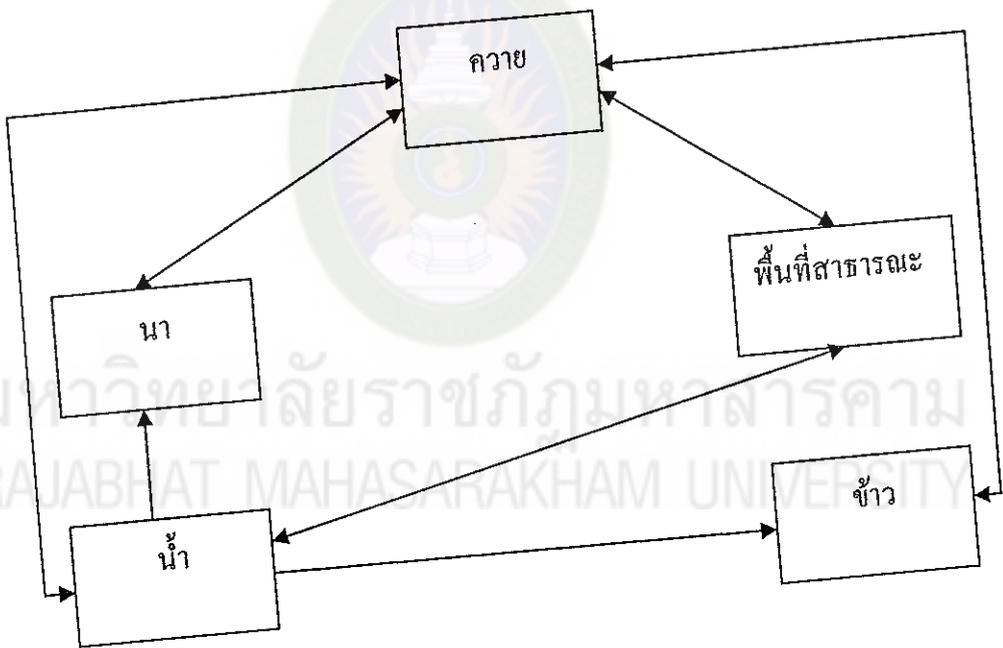
การดำรงอยู่ของควายตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน พบว่า ดำรงอยู่อย่างสัมพันธ์ร่วมกับพื้นที่สาธารณะ นา น้ำและข้าว เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงก็ส่งผลกระทบต่อควาย กล่าวคือ พื้นที่สาธารณะเดิมก่อนปี พ.ศ. 2536 จำนวน 800 ไร่ ถูกรัฐเวนคืนเพื่อใช้ประโยชน์อื่น ปัจจุบันคงเหลือพื้นที่ประมาณ 57 ไร่ จึงกระทบกับพื้นที่ปล่อยเลี้ยงควายช่วงฤดูทำนาที่ไม่สามารถเลี้ยงในทุ่งนา เป็นแหล่งพืชอาหารสัตว์ตามธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ เช่น ใบไม้และหญ้าธรรมชาติ ตลอดจนเป็นร่มเงาหลบแสงแดดกลางวันช่วงอากาศร้อน ส่วนช่วงฤดูแล้งหรือฤดูหลังการเก็บเกี่ยวข้าว สามารถปล่อยเลี้ยงในทุ่งนาได้ อาหารที่สำคัญคือฟางข้าวและหญ้าตามคันนา พบว่า ภายหลังชุมชนเริ่มปลุกยาสูบมากขึ้น พื้นที่นาบางส่วนถูกใช้เพื่อปลุกยาสูบหลังเก็บเกี่ยว จึงทำให้พื้นที่อาหารควายหลังนาต้องลดลง รวมทั้งสารเคมีถูกนำมาใช้ปราบศัตรูพืช จึงกระทบกับอาหารควายตามธรรมชาติปนเปื้อนสารเคมีอันตราย

แหล่งน้ำตามธรรมชาติหนองกอกและหนองเทิง เป็นปัจจัยจำเป็นต่อการดำรงชีวิต และการดำรงอยู่ร่วมกัน ควายทั้งกินและนอนแช่น้ำ ก่อนปี พ.ศ. 2536 เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ ขนาดใหญ่มีน้ำตลอดปี ประมาณ 100 ไร่ อยู่ในบริเวณเดียวกันกับโคกคงอิหุด จากการศึกษา การเปลี่ยนแปลง พบว่า ภายหลังจากรัฐเวนคืนบางส่วน ปัจจุบันคงเหลือพื้นที่ ประมาณ 25 ไร่ และไม่มีน้ำตลอดปี เนื่องจากมีการปลูกยาสูบมาครอบพื้นที่ในฤดูหลังเก็บเกี่ยวข้าว นอกจากนี้ สารเคมีปราบศัตรูพืชเริ่มนำมาใช้เพื่อการปลูกยาสูบมากขึ้น ฟางข้าวและหญ้า ธรรมชาติหลังเก็บเกี่ยวมีความเสี่ยงต่อการปนเปื้อนสารเคมีอันตราย ซึ่งมีผลกระทบต่ออาหาร ควายตามธรรมชาติโดยตรง

นาและข้าว อดีตควายมีส่วนสำคัญเป็นแรงงานหลักที่สำหรับการทำนา เป็น ความสัมพันธ์ที่มีอาจแยกจากกันได้ กลายเป็นวัฒนธรรมระหว่างคน ควายและข้าวสืบทอดถึง ปัจจุบัน ฟางข้าวหลังการนวดจะเป็นอาหารสัตว์สำรองในฤดูขาดแคลน ปุ๋ยคอกจากควายก็ใช้ ประโยชน์สำหรับใส่หน้าบำรุงดินและการเจริญเติบโตของข้าว เรียกว่า เป็นการดำรงอยู่ร่วมกัน อย่างเกื้อกูล กล่าวคือ ควายเป็นผู้ผลิตข้าวเลี้ยงคน คนเลี้ยงควาย ควายเลี้ยงโลก ภายหลังจากพบ ว่าชุมชนปรับเปลี่ยนวิธีการทำนา หรือปรับเปลี่ยนการบวนการผลิตข้าวตลอดขั้นตอนการผลิต การเปลี่ยนแปลงได้ส่งผลกระทบโดยตรงและโดยอ้อมต่อการดำรงอยู่ของควาย ได้แก่ การทำ นาจากวิธีการปักดำเป็นวิธีการหว่าน เนื่องจากมีความสะดวก ไม่สิ้นเปลืองเวลาและแรงงาน รด ใตนาเดินตามหรือรถแทรกเตอร์ขนาดเล็กและขนาดใหญ่เข้ามามีบทบาทแทนแรงงานควาย ทั้งหมดของกระบวนการผลิต นอกจากนั้น พื้นที่นาหลังการเก็บเกี่ยวบางส่วนถูกแทนด้วย ยาสูบรวมทั้งการใช้สารเคมีปราบศัตรูพืช ซึ่งกระทบต่อพื้นที่อาหารธรรมชาติในนาลดลง และ อาหารควายธรรมชาติปนเปื้อนสารเคมีอันตราย ภายหลังปี พ.ศ. 2546 มีการก่อสร้างถนนเลียบ เมืองด้านทิศตะวันออกตัดผ่านทุ่งนาบางส่วน ส่งผลต่อพื้นที่นาของชุมชนลดลง สิ่งตามมา ภายหลัง คือ ความเจริญจากนายทุนหาซื้อที่ดินจากชุมชนเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยและอื่นมากขึ้น จากแนวคิดเชิงระบบ พบว่า การดำรงอยู่ของควายในพื้นที่เป้าหมายตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันนั้น เป็นความสัมพันธ์ของระบบนิเวศน์ กล่าวคือ หน่วยพื้นที่ที่ประกอบด้วยสังคมของสิ่งมีชีวิตกับ สิ่งแวดล้อมที่ทำหน้าที่ร่วมกันรวมกันเป็นระบบนิเวศ โดยมีคุณสมบัติ ประกอบด้วย 1) หน่วย พื้นที่ (Area) 2) องค์ประกอบของสิ่งแวดล้อม (Structure) เป็นองค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมทั้ง ที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิต เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น หรือสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือ สิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ที่อยู่ภายในหน่วยพื้นที่ และ 3) การทำหน้าที่ร่วมกัน (Function) เมื่อมี องค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมหลายชนิดในพื้นที่หนึ่ง สิ่งแวดล้อมแต่ละชนิดไม่สามารถดำรง

อยู่ได้ตามลำพัง จะต้องพึ่งพาสังแวดล้อมอื่นเสมอ แต่ละองค์ประกอบทำหน้าที่เฉพาะอย่าง แต่มีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น

ดังนั้น ความสัมพันธ์การดำรงอยู่ของควายจึงเป็นความสัมพันธ์เชิงระบบ ประกอบด้วยหน่วยพื้นที่ และสภาพแวดล้อมลักษณะสัมพันธ์กัน เรียกว่า ระบบนิเวศน์วิถีควาย หมายถึง การดำรงอยู่ร่วมกันของควายอย่างสัมพันธ์ในพื้นที่เฉพาะ ระหว่างควาย พื้นที่ สาธารณะชุมชน นา น้ำและข้าว โดยเป็นความสัมพันธ์ลักษณะต่างให้และรับประโยชน์ซึ่งกัน และกันหรือเกื้อกูลกัน หากเกิดการเปลี่ยนแปลงก็ย่อมส่งผลกระทบต่อกัน หรือมีความ เกี่ยวเนื่องกันด้วยเหตุและผล ซึ่งสอดคล้องกับการดำรงอยู่ของสรรพสิ่งตามหลักพุทธศาสนา เรียกว่า อิทัปปัจจยตา (พระธรรมโกศาจารย์, 2516) หมายถึง สรรพสิ่งดำรงอยู่ภายใต้ ความสัมพันธ์แห่งเหตุและผล ดังแผนภาพที่ 4

แผนภาพที่ 4 ระบบนิเวศน์วิถีควาย

ระบบนิเวศน์วิถีควายมีความสัมพันธ์ลักษณะพึ่งพาเกื้อกูลกัน โดยน้ำเป็นปัจจัย สำคัญต่อระบบที่ขาดมิได้ รวมทั้งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิต โดยธรรมชาติควายไม่ชอบ อากาศร้อน เนื่องจากผิวหนังมีขนปกคลุมน้อย ชอบนอนแช่น้ำหรือนอนบ่อปลักเพื่อคลายความ ร้อน ส่วนบ่อปลักควายในฤดูฝนก็จะเป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตธรรมชาติ จะเห็นได้ว่า นอกจากน้ำจะเป็นปัจจัยหลักต่อการดำรงชีวิตโดยตรงต่อควายแล้ว ยังเกื้อกูลต่อคนในทางอ้อม

พื้นที่สาธารณะมีความสำคัญต่อการปล่อยเลี้ยงควาย ซึ่งเป็นพื้นที่อาหารธรรมชาติของควาย โดยตรง ขณะเดียวกันพื้นที่ปล่อยเลี้ยงก็จะได้รับการฟื้นฟูความสมบูรณ์ตามธรรมชาติจากมูลควายที่ถ่ายเป็นปุ๋ย เกิดการหมุนเวียนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

ควาย นาและข้าว ถือได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ที่มีอาจแยกจากกันได้ในอดีต กลายเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น ก่อเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาไทยอันงดงาม ข้าว คือ พืชเศรษฐกิจเพื่อ บริโภคและให้รายได้หลักของครอบครัวเกษตรกร ซึ่งพึ่งพาแรงงานจากควายไถนา ต่อซึ่งข้าวและฟางข้าวเป็นวัสดุเหลือใช้ทางการเกษตร ถูกหมุนเวียนเป็นสำหรับเป็นอาหารของควาย หลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว ตลอดจนสำรองเป็นอาหารฤดูขาดแคลน แม้ปัจจุบันควายมิได้ใช้แรงงานช่วยทำนา แต่เกษตรกรต้องการปุ๋ยคอกจากมูลควายทดแทนปุ๋ยเคมีสำหรับข้าว

นา คือ พื้นที่สำหรับปลูกข้าวและเป็นพื้นที่อาหารธรรมชาติสำหรับปล่อยเลี้ยงนอกฤดูทำนา ควายมีส่วนช่วยให้ระบบการเกษตรเกิดประโยชน์หมุนเวียนอย่างมีประสิทธิภาพ เปรียบได้กับเครื่องตัดหญ้ามีชีวิตช่วยกำจัดวัชพืชในนา กล่าวคือ ควายเป็นผู้ช่วยกำจัดวัชพืชในนา ไม่จำเป็นต้องใช้สารเคมีกำจัดวัชพืช พร้อมกับถ่ายมูลลงนาช่วยฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดิน ช่วยเพิ่มอินทรีย์วัตถุทำให้โครงสร้างดินร่วนซุย ส่วนหนึ่งเป็นอาหารสำหรับสิ่งมีชีวิต เกิดการฟื้นฟูสิ่งมีชีวิตในดิน เช่น จุลินทรีย์ ไส้เดือน แมลงต่าง ๆ

ควายดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสัมพันธ์ระบบนิเวศน์วิถีควาย ประกอบด้วย ควาย พื้นที่สาธารณะชุมชน นา น้ำและข้าว เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งก็จะส่งผลกระทบต่อกัน ดังนั้น แนวคิดการอนุรักษ์ควายไทยในการวิจัยนี้ จึงมุ่งเน้นการดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้ระบบนิเวศน์วิถีควาย ตลอดจนจัดการเพื่อให้ดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างเกื้อกูลลักษณะองค์รวม โดยการแสวงหากลยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมายต่อไป

สรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงการดำรงอยู่ของควายจากอดีตถึงปัจจุบัน พบว่า เกิดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตข้าว การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเลี้ยงควายและการเปลี่ยนแปลงอื่นๆ ซึ่งส่งผลต่อการดำรงอยู่ร่วมกันทั้ง โดยตรงและโดยอ้อม การเปลี่ยนแปลงชุมชนแบ่งออกเป็น 4 ยุค คือ 1) ยุคเกษตรกรรมดั้งเดิม ก่อนปี พ.ศ. 2509 ชุมชนดำเนินชีวิตด้วยวิถีเกษตรกรรมดั้งเดิม ภายใต้ทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ เอื้อต่อการดำรงอยู่อย่างเกื้อกูลทั้งชุมชนทรัพยากรและควาย 2) ยุคยาสูบ ปี พ.ศ. 2522 เอกชนส่งเสริมปลูกพืชยาสูบ ทำให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนพื้นที่นาบางส่วนปลูกยาสูบภายหลังการเก็บเกี่ยวข้าว ส่งผลต่อพื้นที่อาหารควายลดลง ใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชอย่างกว้างขวาง 3) ยุคควายหนีนา ระหว่างปี พ.ศ. 2530-2536 พื้นที่สาธารณะลดลงจากรัฐเวนคืนบางส่วนเพื่อก่อสร้างส่วน

ราชการ พื้นที่ปล่อยเลี้ยงควายของชุมชนลดลง ขาดแคลนอาหารธรรมชาติ นอกจากนั้น เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีการทำการเกษตร เนื่องจาก รถไถนาเดินตามถูกนำมาใช้ทดแทน แรงงานควาย พื้นที่ชุมชนบางส่วนถูกเวนคืนเพื่อสร้างถนน ความเจริญของพื้นที่ทำให้นายทุน ชื้อที่ดินเพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัยมากขึ้น ดังนั้น ควายจึงลดบทบาทใช้แรงงานและลดจำนวนลง

4) ยุคฟื้นฟูควาย ปี พ.ศ. 2553 ชุมชนได้ศึกษาฐานที่โรงเรียนกาสรกสิวิทย์ จังหวัดสระแก้ว ประกอบกับแรงบันดาลใจจากกระแสพระราชดำรัสฯ สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถฯ ในการฟื้นฟูสำนึกสังคมไทยให้เห็นคุณค่าควาย จึงเกิดแนวคิดการอนุรักษ์ควายไทย โดยสร้าง โรงเรียนฝึกสอนควาย คนไถนา เพื่อร่วมกันอนุรักษ์พันธุกรรมและฟื้นฟูการใช้ประโยชน์จาก ควาย ภายหลังก่อตั้งเครือข่ายกสิกรรมกาสรอนุรักษ์ ทำหน้าที่เป็นกลไกขับเคลื่อนการอนุรักษ์ ควายไทย

2. การค้นหากลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย

เนื้อหาส่วนนี้มุ่งเน้นกระบวนการค้นหากลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย ด้วยข้อสรุป จากการเสวนากลุ่มเป้าหมาย จำนวน 10 ราย และชุมชนหนองเทิง ผู้วิจัยกำหนดประเด็นการ เสวนากลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย (ภาคผนวก ก) วันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2555 ณ โรงเรียนฝึกสอน ควาย คนไถนา แบ่งหัวข้อการเสวนาออกเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ 1) กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย ในพื้นที่เป้าหมาย 2) กรอบแนวทางการขับเคลื่อนกลยุทธ์ในพื้นที่เป้าหมาย

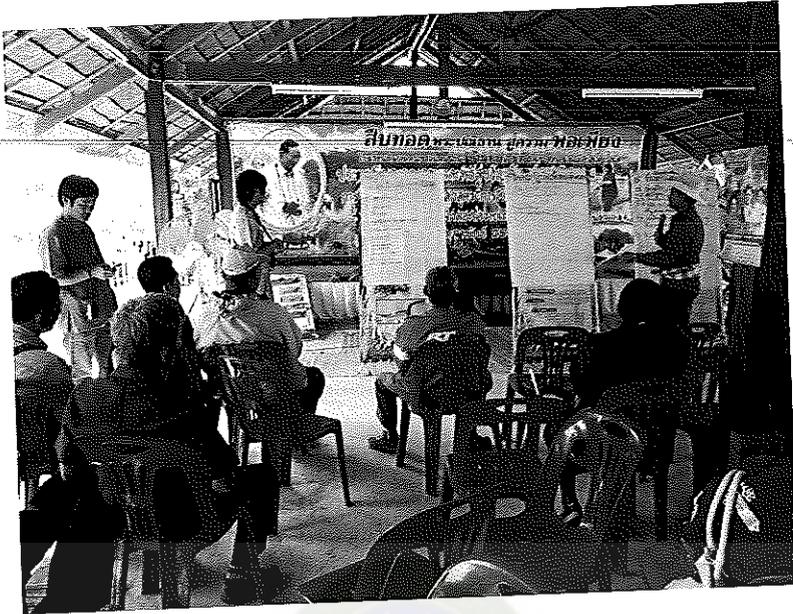
2.1 กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย

จากการเสวนากลุ่มเป้าหมาย จำนวน 10 ราย และชุมชนหนองเทิง เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2555 ณ โรงเรียนฝึกสอนควาย คนไถนา สรุปประเด็นคุณค่าของควายในการดำรงอยู่ร่วมกัน ดัง ตารางที่ 5

ตารางที่ 5 คุณค่าของควายในการดำรงอยู่ร่วมกัน

ลำดับที่	คุณค่าจากควายในการดำรงอยู่ร่วมกัน	ความสัมพันธ์เชิงระบบ
1	สัตว์เศรษฐกิจให้มูลค่าเป็นรายได้	คนและควาย
2	ปุ๋ยคอกบำรุงดินและข้าว	ควาย นาและข้าว
3	แรงงานไถนา	ควาย นาและข้าว
4	สื่อสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและครอบครัว	คนและควาย
5	สื่อสอนความรับผิดชอบและความตรงต่อเวลา	คนและควาย
6	ควบคุมพฤติกรรมเสี่ยงด้านลบของเยาวชน	คนและควาย
7	ความรู้สึกร่วมกันเป็นเพื่อน	คนและควาย
8	ลดพฤติกรรมใช้สารเคมีปราบวัชพืชในนา	ควาย นาและข้าว
9	สงวนพื้นที่เพื่อการใช้ประโยชน์ร่วมกัน	ควาย พื้นที่สาธารณะ นาและน้ำ

จากตารางที่ 5 พบว่า ควายเป็นทรัพย์สินมีชีวิตมีมูลค่าสร้างเป็นรายได้สำหรับครอบครัว เนื่องจากซื้อขายคล่อง ส่วนใหญ่พ่อค้าคนกลาง (นายฮ้อย) จะเสนอราคาถึงบ้าน โดยไม่ต้องเสียค่าขนส่งไปจำหน่ายยังตลาดนัดค้าสัตว์ ปุ๋ยคอก คือ ปุ๋ยอินทรีย์ทดแทนปุ๋ยเคมีสำหรับใส่ในนา เพื่อช่วยฟื้นฟูความสมบูรณ์ของดินและให้ธาตุอาหารจำเป็นต่อข้าว เป็นแรงงานสำหรับการทำนา ทำสวนผักและอื่นๆ โดยไม่สิ้นเปลืองน้ำมันเชื้อเพลิง เรียกว่าเป็นแรงงานต้นทุนต่ำ เป็นสื่อสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและครอบครัว ตลอดจนเป็นสื่อสอนความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ความตรงต่อเวลาและช่วยควบคุมพฤติกรรมเสี่ยงด้านลบของเยาวชนในทางอ้อม ให้ความรู้สึกร่วมกันเป็นเพื่อนที่ใกล้ชิด ช่วยลดพฤติกรรมใช้สารเคมีพื้นที่นาเพื่อสงวนแหล่งอาหารทั้งคนและควาย ช่วยสงวนพื้นที่สาธารณะชุมชนในทางอ้อม เพื่อการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ส่วนการล้มควายนำเนื้อมาบริโภคนั้น ปัจจุบันไม่นิยมบริโภคเนื่องจากสำนักสัตว์ที่มีพระคุณมากกว่าการนำเนื้อมาบริโภคเนื้อ จึงนิยมบริโภคเนื้อวัว สุกรและสัตว์ปีกเป็นส่วนใหญ่

ภาพที่ 3 การเสวนากลุ่มเครือข่ายกสิกรรมกาสรนุรักษ์

จากตารางที่ 5 สามารถแบ่งความสัมพันธ์การดำรงอยู่ร่วมกันออกเป็น 2 กลุ่มหลัก ได้แก่ 1) ความสัมพันธ์ระหว่างควาย พื้นที่สาธารณะชุมชน นา น้ำและข้าว ต่างให้และรับประโยชน์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ เป็นความสัมพันธ์ภายในระบบนิเวศน์วิถีควาย และ 2) ความสัมพันธ์ระหว่างควายและคน

จากข้อสรุปการเสวนากำหนดกลยุทธ์และลำดับความสัมพันธ์ของกลยุทธ์ พบว่า ความสัมพันธ์ในอันก่อให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างมีคุณค่า ส่งผลต่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน จำเป็นต้องเริ่มด้วยการเสริมสร้างสำนึกเป็นเบื้องต้น ทั้งนี้ เนื่องจากต้องเสริมสร้างให้ชุมชนเกิดความตระหนักเป็นเบื้องต้น ก็ย่อมจะส่งผลให้เกิดอยู่ร่วมกันอย่างผูกพัน และการอยู่ร่วมกันด้วยการแบ่งปัน ดังนั้น จึงกำหนดกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย 2 กลยุทธ์ตามลำดับความสัมพันธ์ ได้แก่

2.1.1 กลยุทธ์การเสริมสร้างสำนึก (Consciousness) กล่าวคือ เป็นวิธีการจัดการในอันที่จะก่อให้เกิดความตระหนัก อยู่ร่วมกันอย่างผูกพันและก่อให้เกิดคุณค่าในการอยู่ร่วมกันอย่างแบ่งปัน

2.1.2 กลยุทธ์การพัฒนา (Development) กล่าวคือ เป็นวิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนทั้งชุมชนและควาย ได้แก่ พื้นที่สาธารณะชุมชน

นา น้ำและข้าว แบ่งออกเป็น 2 แนวทาง ได้แก่ 1) การพัฒนาพื้นที่ 2) การพัฒนาการใช้ประโยชน์จากควาย และ 3) การพัฒนาสายพันธุ์

2.2 กรอบแนวทางการขับเคลื่อนกลยุทธ์ในพื้นที่เป้าหมาย

จากข้อสรุปร่วมการเสนาากลุ่มเป้าหมาย จำนวน 10 ราย และชุมชนหนองเทิง เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2555 ณ โรงเรียนฝึกสอนควาย คนไถนา นำประเด็นกลยุทธ์ที่กำหนดเป็นกรอบแนวทางการขับเคลื่อนกลยุทธ์ในพื้นที่เป้าหมาย ดังตารางที่ 6

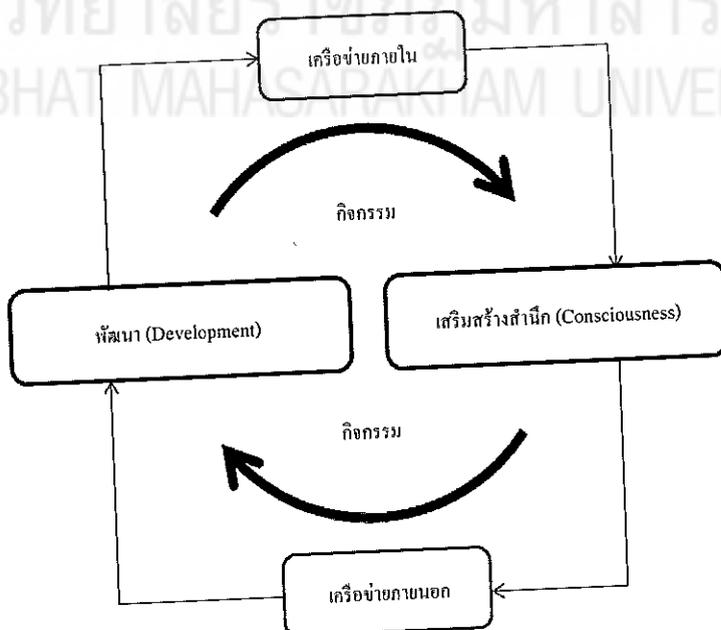
ตารางที่ 6 กรอบแนวทางการขับเคลื่อนกลยุทธ์ในพื้นที่เป้าหมาย

กลยุทธ์	กระบวนการขับเคลื่อนกลยุทธ์	เป้าหมาย
การเสริมสร้าง สำนึก (Consciousness)	เครือข่ายกิจกรรมอาสาสมัคร จำนวน 10 ราย แกนนำ ขับเคลื่อนกลยุทธ์ ด้วยกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกัน ได้แก่ 1. กิจกรรมไล่ชีวิตควาย 2. กิจกรรมบุญคุณลานสู่ขวัญข้าว สู่ขวัญควาย 3. กิจกรรมควายทุ่งสู่ควายทาม ยามที่ยามนึ่ง	สำนึกอยู่ร่วมกันอย่าง มีคุณค่า
การพัฒนา (Development)	เครือข่ายกิจกรรมอาสาสมัคร จำนวน 10 ราย แกนนำการ ขับเคลื่อนกลยุทธ์ ด้วยกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกัน ได้แก่ 1. กิจกรรมพัฒนาการใช้ประโยชน์จากควาย 2. กิจกรรมการพัฒนาพื้นที่การเลี้ยงควาย	ดำรงอยู่ร่วมกันอย่าง เกื้อกูล

ภาพที่ 4 กำหนดกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย

จากข้อสรุปร่วมการกำหนดกรอบแนวทางการขับเคลื่อนกลยุทธ์ในพื้นที่เป้าหมาย ผู้วิจัยสรุปได้ว่า กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย หมายถึง กระบวนการ เสริมสร้างสำนักคุณค่าพันธุกรรมควายไทย ในอันส่งผลให้เกิดการพัฒนาปัจจัยต่อดำรงอยู่ ร่วมกันอย่างเกื้อกูล ภายใต้พลังเครือข่ายทางสังคมภายในและภายนอก สนับสนุนการ ขับเคลื่อนกลยุทธ์และเรียนรู้ร่วมกันต่อเนื่อง (Dynamic strategy) ดังแผนภาพที่ 5

แผนภาพที่ 5 กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย

สรุปได้ว่า จากมุมมองเชิงระบบ พบว่า ควายดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้ระบบนิเวศน์วิถีควายอย่างสัมพันธ์เกื้อกูล ประกอบด้วย พื้นที่สาธารณะชุมชน นา น้ำและข้าว หากเกิดการเปลี่ยนแปลงย่อมส่งผลกระทบต่อกัน ซึ่งความสัมพันธ์ในอันก่อให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างมีคุณค่า ส่งผลต่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืนนั้น ต้องเริ่มด้วยการเสริมสร้างสำนึกเป็นเบื้องต้น กลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย 2 กลยุทธ์ตามลำดับความสัมพันธ์ ประกอบด้วย 2 กลยุทธ์ ได้แก่ 1) กลยุทธ์การเสริมสร้างสำนึก 2) กลยุทธ์การพัฒนา ดังนั้น จึงมุ่งเน้นกระบวนการเสริมสร้างสำนึกคุณค่าพันธุกรรมควายไทย ในอันส่งผลให้เกิดการพัฒนาปัจจัยต่อดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล โดยพลังเครือข่ายทางสังคมภายในและภายนอก สนับสนุนการขับเคลื่อนกลยุทธ์และเรียนรู้ร่วมกันต่อเนื่อง

3. การขับเคลื่อนกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย

เนื้อหาส่วนนี้มุ่งเน้นผลการการขับเคลื่อนกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย ประกอบด้วย 1) กลยุทธ์การเสริมสร้างสำนึก 2) กลยุทธ์การพัฒนา ผลการวิจัยเกิดจากการบันทึกข้อมูลภาคสนาม โดยใช้แบบการบันทึกภาคสนาม เพื่อบันทึกเหตุการณ์สำคัญจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม ผ่านการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มเป้าหมายและปรากฏการณ์ทั่วไป ตั้งสมมติฐานเบื้องต้นและนำไปสู่การสร้างข้อสรุปเชิงนามธรรม โดยเพิ่มเติมข้อมูลเชิงลึกด้วยการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลหลัก

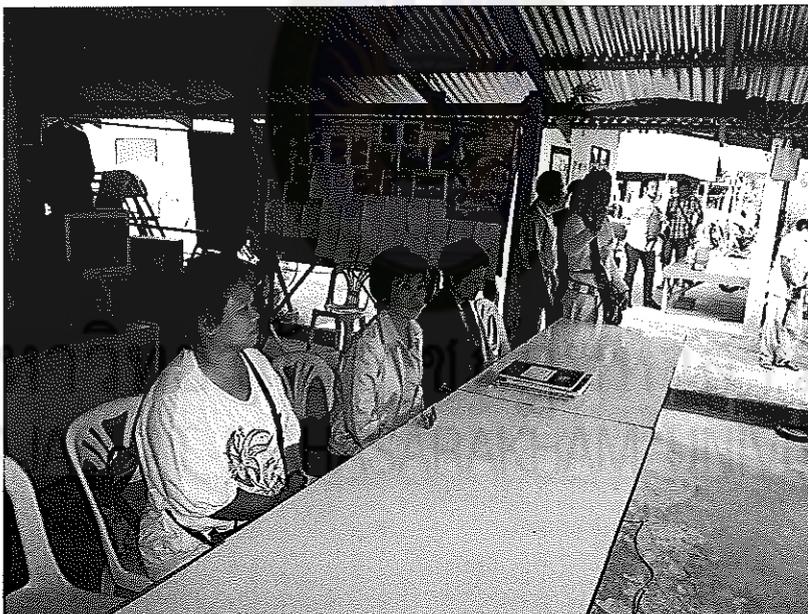
3.1 กลยุทธ์การเสริมสร้างสำนึก

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยแบบการบันทึกภาคสนาม เพื่อบันทึกเหตุการณ์สำคัญจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มเป้าหมายและปรากฏการณ์ทั่วไป ตั้งสมมติฐานเบื้องต้นและนำไปสู่การสร้างข้อสรุปเชิงนามธรรม โดยเพิ่มเติมข้อมูลเชิงลึกด้วยการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลหลัก นำเสนอผลการวิจัยตามลำดับ ดังนี้ 1) กิจกรรมไล่ชีวิตควาย 2) กิจกรรมควายทุ่งสู่ควายทาม ยามที่ยามน้อง 3) กิจกรรมบุญคุณลานสู่ขวัญข้าว สู่ขวัญควาย

3.1.1 กิจกรรมไล่ชีวิตควาย

วันที่ 18 กันยายน 2554 คุณสุกัญญา วิทยากุล ผู้จัดการฝ่ายอาวุโสส่งเสริมการขายซูเปอร์มาร์เก็ต 1 บริษัท เดอะมอลล์ กรุ๊ป กรุงเทพฯ (The Mall Group Co., LTD) จัดทำโครงการร่วมโครงการ “อาหารเจทั่วทิศ ภูศลจิตทั่วไทย” ครั้งที่ 12 ระหว่าง 26 กันยายน – 5 ตุลาคม 2554 ณ อีเว็นฮอลล์ เดอะมอลล์ ทุกสาขา ร่วมกับบริษัท อิมพีเรียล และบริษัท สยามพาราก่อน จำกัด จัดให้มีการไล่ชีวิตควายจากโรงฆ่าสัตว์ เพื่อเป็นพระราชกุศลในนามมงคล

สมัยเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ครบ 84 พรรษา เพื่อมอบให้เกษตรกรในพื้นที่ชนบท โดยขอมอบให้เกษตรกรในจังหวัดร้อยเอ็ด เลี้ยงดูแลเพื่อให้ผลผลิตและเพิ่มรายได้ นอกจากนั้น เห็นควรให้เครือข่ายกิจกรรมกาสรนุรักษ์ ซึ่งเป็นองค์กรอิสระทำหน้าที่เป็นสื่อกลางคัดเลือกเกษตรกรภายในชุมชนหนองเทิงและชุมชนอื่น พร้อมทั้งส่งมอบควายชุดแรก จำนวน 101 ตัว ตลอดจนได้จัดทำโครงการร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยผู้แทนได้ติดตามตรวจเยี่ยม และร่วมสนทนากับกลุ่มผู้รับควายอย่างเป็นกันเอง ส่งผลให้เกิดกิจกรรมร่วมและขยายสู่เครือข่ายอื่น ๆ อย่างต่อเนื่อง จากการจัดกิจกรรมร่วมส่งผลให้เกิดบทบาทใหม่ของควายในการดำรงอยู่ร่วมกัน ตลอดจนก่อเกิดเครือข่ายขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ร่วมภายหลัง ผลการศึกษาคำให้คุณค่าและบทบาทควายของกลุ่มเป้าหมายและชุมชน จากการสัมภาษณ์ พบว่า

ภาพที่ 5 ผู้แทนบริษัทเดอะมอลล์ กรุ๊ป ติดตามเยี่ยมเยือนผู้เลี้ยงดูแลควาย

1) ตัวแทนบุญ

สามารถเพิ่มจำนวนควายในพื้นที่เป้าหมาย ระหว่างปี พ.ศ. 2554-2555 จำนวน 141 ตัว พ่อพันธุ์ จำนวน 3 ตัว ส่งผลให้จำนวนควายในชุมชนเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2553 ร้อยละ 35.64 ผู้ได้รับมอบควายส่วนใหญ่เชื่อว่าการไถชีวิตควาย คือ การบริจาคทานอันประเสริฐในการช่วยเหลือและเอื้ออาทรต่อชีวิตผู้อื่นเช่นเดียวกับชีวิตตน ผู้เลี้ยงไม่เพียงแต่เอาใจ

ใส่ต่อควายให้ดำรงอยู่ตามสภาพความจำเป็นเท่านั้น แต่สำนึกด้วยตนเองต่อสิ่งที่ควรปฏิบัติต่อควายให้เป็นไปตามเจตนาผู้บริจาคในฐานะ “ตัวแทนบุญ” โดยสะท้อนจากการตั้งชื่อใหม่ ขึ้นต้นด้วยบุญและฟ้า เชื่อว่าจะเป็นสิริมงคลในการเริ่มต้นชีวิตใหม่ให้กับควายรวมทั้งสิริมงคลแก่เจ้าของ เช่น นางบุญรอด นางบุญหลง นางบุญคำ นางบุญช่วย ฟ้าหยาด ฟ้าประทาน เป็นต้น แสดงถึงการให้คุณค่าควายคือ สิ่งที่เกิดจากเบื้องสูง โดยได้รับการเอาใจใส่เป็นพิเศษกว่าตัวอื่นๆ ในฝูงเดียวกัน เชื่อว่าหากปล่อยละเลยการดูแลอย่างดีแล้ว เหมือนการกระทำบาปต่อตัวแทนบุญ และต่อเจตนาผู้บริจาคเช่นเดียวกัน โดยจะเลี้ยงดูไปจนแก่เฒ่า หากมีความจำเป็นจะจำหน่ายเฉพาะลูกที่เกิดภายหลังเท่านั้น แสดงถึงความสำนึกในความเอื้ออาทรต่อชีวิตผู้อื่นเสมือนชีวิตตน ตลอดจนเป็นการระดับยกคุณธรรมจิตใจให้สูงขึ้น

ภาพที่ 6 ผู้แทนบริษัทเดอะมอลล์ กรุ๊ป สนทนากับเกษตรกร

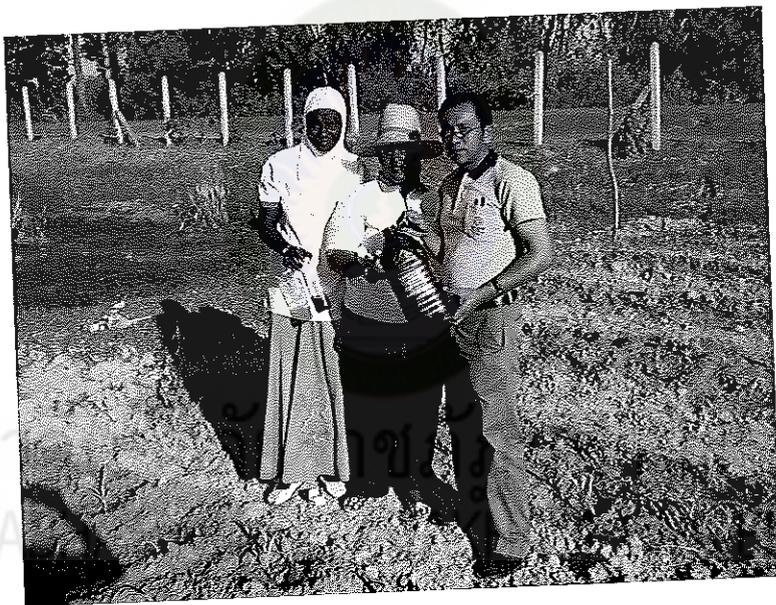
2) ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างปลอดภัย

ภายหลังการเพิ่มขึ้นของจำนวนควาย ชุมชนแสวงหาแนวทางลดการกำจัดวัชพืชในนาจากการสารเคมีอันตรายด้วยวิธีการอื่น ได้แก่

2.1) การปรับแต่งซ่อมแซมคันนาให้แข็งแรงและสูงขึ้น เพื่อให้เก็บกักน้ำสามารถท่วมวัชพืชให้ตายเองโดยธรรมชาติ

2.2) การไถเตรียมดินหลายรอบ ปัจจุบันใช้วิธีการทำนาหว่านช่วงที่ยังไม่มีน้ำขัง ดังนั้น การไถเตรียมดินหลายรอบจึงมีความจำเป็นต้องกำจัดวัชพืชให้น้อยที่สุด

2.3) การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกำจัดศัตรูพืช เป็นการใช้องค์ความรู้ระดับบุคคล ได้แก่ การผลิตน้ำส้มควันไม้จากเตาเผาถ่านไม้ โดยการออกแบบให้ไอระเหยจากการเผาไม้กระทบกับความเย็นจากน้ำภายนอก เกิดการควบแน่นจนกลายเป็นหยดน้ำ ซึ่งมีคุณสมบัติสามารถไล่แมลงศัตรูพืชได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่มีอันตรายต่อผู้ใช้และสิ่งแวดล้อม สรุปได้ว่า การแสวงหาแนวทางอื่นเพื่อหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีอันตรายนั้น สะท้อนถึงความห่วงใยต่อสุขภาพและความความปลอดภัยอาหารธรรมชาติของชุมชนและควายเป็นสำคัญ ตลอดจนสิ่งมีชีวิตอื่นตามธรรมชาติอื่น เช่น กบ เขียด ไล่เดือน ปู ตั๊กแตน เป็นต้น

ภาพที่ 7 น้ำส้มควันไม้ไล่แมลงในแปลงพืชผัก

3) ก่อเกิดเครือข่ายภายนอก

กิจกรรมการทำบุญไถชีวิตควายได้ขยายวงกว้างสู่ภายนอกผ่านสื่อออนไลน์ ประกอบกับความเชื่อการทำบุญตามหลักพระพุทธศาสนา ภายหลังเครือข่ายกิจกรรมศาสนนุรักษ์เป็นสื่อกลางประสานการไถชีวิตควายร่วมกับบริษัท เคอะมอลด์ กรุ๊ป กรุงเทพมหานคร เพื่อส่งมอบควายสู่เครือข่ายภายนอก ระหว่างปี พ.ศ. 2555-2556 จำนวน 5

ครั้ง เกิดการเชื่อมโยงเครือข่ายภายนอก 2 ลักษณะ 1) เครือข่ายขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้
ร่วม 2) เครือข่ายรับมือบควาย

3.1) เครือข่ายขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ร่วม

หลักสูตรการเรียนรู้นอกสถานศึกษาของนักเรียน โดยระหว่างปีการศึกษาที่ 2/2555 (ตุลาคม
2554 -มีนาคม 2555) สถานศึกษาภาครัฐได้จัดหลักสูตรการเรียนรู้นอกสถานที่ของนักเรียนชั้น
ประถมศึกษาตอนปลาย เพื่อให้นักเรียนในสถานศึกษาเกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง
“เรื่ององค์ความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้าน” โดยปราชญ์ชาวบ้านทำหน้าที่เป็นครูผู้สอน ทุกวันพุธ
ระหว่างภาคเรียนที่ 2/2554 จำนวน 45 คน ได้แก่

โรงเรียนบ้านหนองยูง ตำบลหนองแวง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด นักเรียนชั้น
ประถมศึกษาตอนต้น จำนวน 18 คน

โรงเรียนเทศบาลวัดป่าเรไร ตำบลในเมือง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด
นักเรียนชั้นประถมศึกษาตอนปลาย จำนวน 27 คน

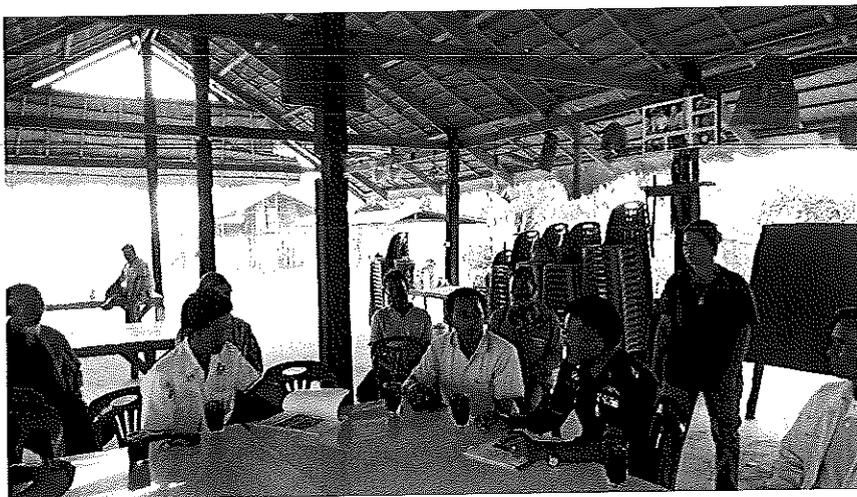
จากการสังเกตและบันทึกพฤติกรรมกระบวนการเรียนนอกลานที่ของนักเรียน จำนวน 6
ครั้ง พบว่า นักเรียนเกิดความรู้และเข้าใจจากการเรียนด้วยประสบการณ์ตรง สามารถถ่ายทอด
ความรู้สู่กลุ่มอย่างเข้าใจ เกิดทักษะการเรียนรู้ ซึ่งสะท้อนจากพฤติกรรมความใฝ่รู้ ของ
นักเรียนในการเอาใจใส่ต่อการร่วมกิจกรรม ตลอดจนเข้าใจทักษะจากการกระทำอย่างถูกต้อง
โดยไม่ต้องเสนอแนะทุกครั้ง แสดงออกถึงการเรียนรู้อย่างอิสระภายนอกห้องเรียนนั้น ช่วย
เสริมสร้างการใฝ่เรียนของนักเรียนในอันที่จะนำไปสู่การคิดอย่างอิสระ สามารถฝึกคิด
แก้ปัญหาด้วยตนเอง

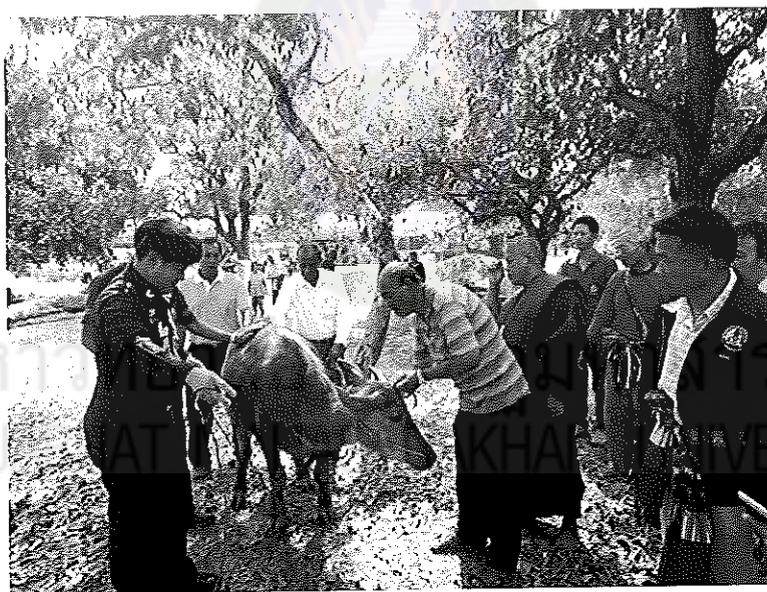
ภาพที่ 8 การเรียนรู้นอกสถานศึกษาของนักเรียน

เครือข่ายองค์กรรักษาความมั่นคงของชาติ พบว่า จังหวัดทหารบกร้อยเอ็ด (ค่าย ประเสริฐสงคราม) อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด จัดการเรียนรู้ร่วมกับเครือข่ายกิจกรรม กาสรรักษ์ ระหว่างปี พ.ศ. 2555 หลักสูตร “ควายกับการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง ภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เนื่องจากจังหวัดทหารบกร้อยเอ็ด เป็นองค์กรภาครัฐที่มีหน้าที่ รักษาความมั่นคงของชาติ โดยเชื่อว่าควายเป็นสื่อกลางที่จะสามารถช่วยสร้างสำนึกชุมชนในการดำเนินชีวิตแบบพอเพียงได้ ช่วยเสริมสร้างให้เกิดความเข้มแข็งในระดับครอบครัวและชุมชน เมื่อครอบครัวเกิดความเข้มแข็งและมั่นคงในการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง ซึ่งเป็นรากฐานความมั่นคงของประเทศชาติต่อไป นอกจากนี้ ได้รับมอบควายแม่พันธุ์ จำนวน 30 ตัว จากกิจกรรมได้ชีวิตควาย เพื่อร่วมจัดการสร้างพลังชุมชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชน บริเวณรอบพุทธอุทยานวัดป่าบุบผาราม ตำบลโหรา อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด

จากการเรียนรู้ร่วมเกิดการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และประสบการณ์ระหว่างองค์กร และระหว่างบุคคลอย่างต่อเนื่อง สามารถขยายแนวคิดสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมแก่เกษตรกรรายอื่น ๆ อย่างต่อเนื่อง ควายทำหน้าที่สื่อกลางสร้างสำนึกชุมชน อันเป็นฐานรากสำคัญต่อความมั่นคงของชาติในภาพรวม ทำหน้าที่ในฐานะเสริมสร้างสำนึกการมีส่วนร่วมรักษาทรัพยากรป่า อันเป็นฐานความมั่นคงด้านอาหารชุมชนอย่างยั่งยืน

ภาพที่ 9 เครื่องมือของกิจกรรมการรักษาความมั่นคงของชาติ

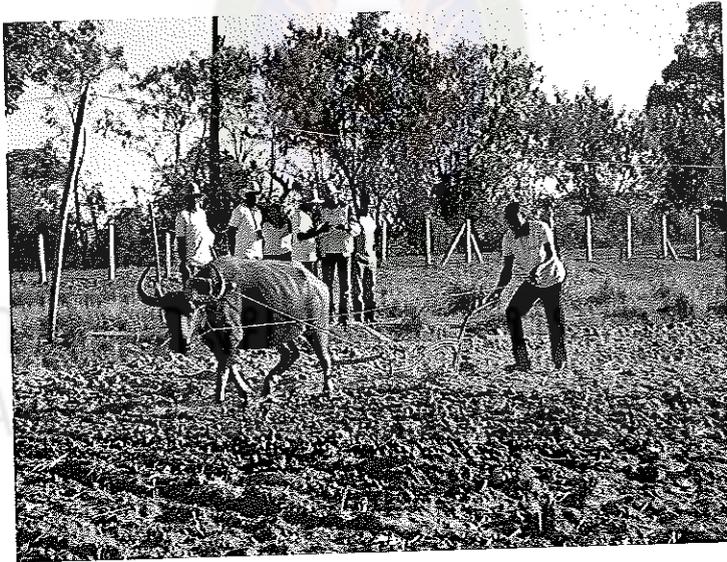
ภาพที่ 10 พิธีทำบุญได้ชีวิตควายร่วมกับการอนุรักษ์ป่า

เครือข่ายเรียนรู้ร่วมภายนอกประเทศ พบว่า ระหว่างวันที่ 27-28 ธันวาคม 2555 กลุ่มชาวนาจากประเทศไนจีเรีย จำนวน 16 ราย ได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำเกษตรกรรม ตลอดจนร่วมสะท้อนกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย พบว่า

3.1.1) เป็นความเข้าใจร่วมกันในการใช้มูลสัตว์เป็นปุ๋ยบำรุงดินและพืช (Organic Fertilizer) ซึ่งเป็นอินทรีย์วัตถุมีองค์ประกอบของธาตุอาหารที่จำเป็นต่อ

การเจริญเติบโตของพืช อยู่ส่วนใดของโลกก็มีความต้องการสำหรับเกษตรกรเช่นเดียวกัน แม้ประเทศไนจีเรียจะมีปริมาณวัวฝูงพล่อยเลี้ยงตามทุ่งหญ้ากว้าง แต่มิได้นำมาปรับปรุงให้เป็นปศุสัตว์อย่างจริงจัง ปล่อยให้วัวถ่ายมูลลงดินตามทุ่งหญ้าทั่วไป ช่วยให้ทุ่งหญ้าเจริญงอกงามเป็นการหมุนเวียนก่อให้เกิดความเกื้อกูลกัน

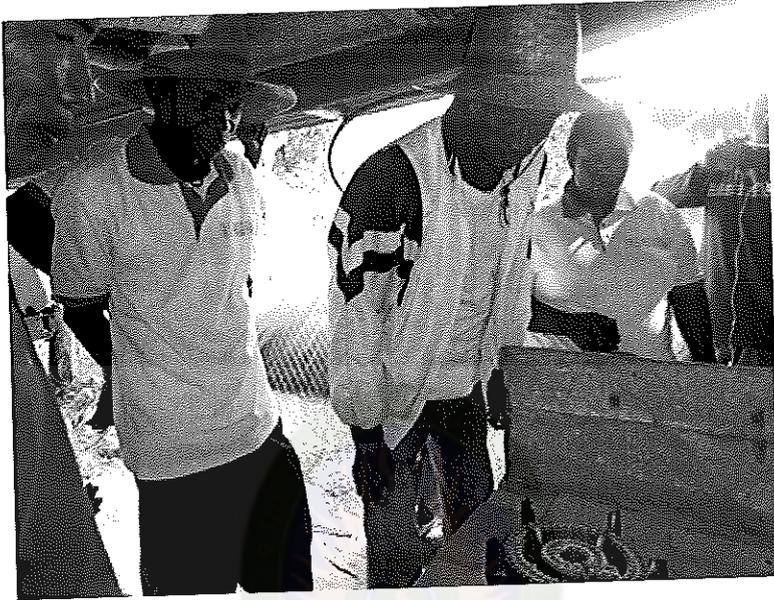
3.1.2) การใช้แรงงานสัตว์ ถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของบรรพบุรุษที่ชาญฉลาด โดยประเทศไนจีเรียใช้แรงงานจากวัวมาตั้งแต่อดีต ใช้แรงงานวัวไถแปลงปลูกข้าวโพด ข้าวสาลีและถั่ว แต่ปัจจุบันส่วนใหญ่ใช้เครื่องจักรกลการเกษตรหนักทำช่วยทำการเกษตร เนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นทุ่งกว้างแปลงการเกษตรขนาดใหญ่ ประกอบกับพื้นที่บางแห่งสภาพเป็นดินดำปนหิน แต่เกษตรกรบางรายยังใช้แรงงานวัวสำหรับพื้นที่ไม่มาก ถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาของประเทศเกษตรกรรมทั่วทุกมุมโลก ที่อาศัยแรงงานจากสัตว์ช่วยในการทำเกษตรกรรมมาแต่อดีต

ภาพที่ 11 ชาวนาไนจีเรียไถนาเรียนรู้การใช้แรงงานควาย

3.1.3) ผลการสะท้อนกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทย ผลจากการสะท้อนกลยุทธ์ พบว่า เป็นกลยุทธ์ที่สามารถสนับสนุนการดำเนินชีวิตภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งการใช้ประโยชน์โดยตรงและจากมูลควาย ประเด็นที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือ แก๊สชีวภาพจากมูลควายโดยไม่มีต้นทุนต่อวัน นอกจากต้นทุนค่าวัสดุเริ่มต้น แต่สามารถให้

ประสิทธิภาพพลังงานความร้อนได้ไม่มีหมด จึงน่าจะนำแนวคิดไปพัฒนาให้เกิดผลเป็น
รูปธรรมในประเทศไนจีเรียต่อไป

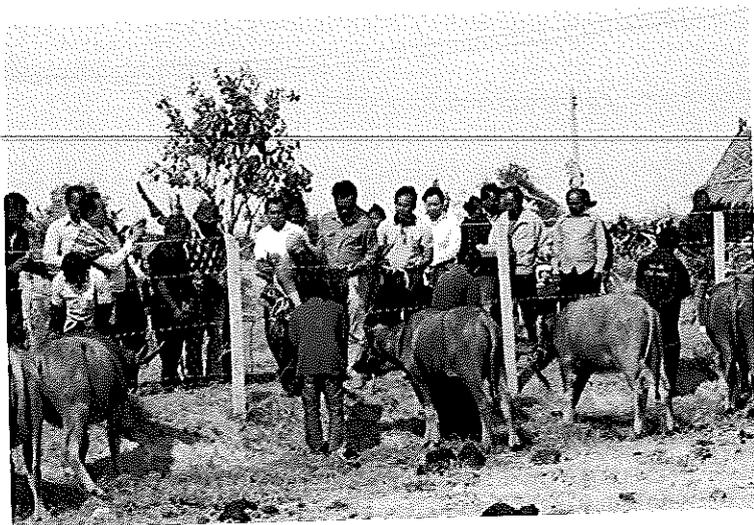
ภาพที่ 12 ชาวนาไนจีเรียทดสอบประสิทธิภาพแก๊สชีวภาพมูลควาย

3.2) เครื่องมือรับมอบควาย

3.2.1) ชุมชนปากนุง ตำบลสะอาด อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด แม่
พันธุ์ จำนวน 20 ตัว พ่อพันธุ์ จำนวน 1 ตัว วันที่ 20 มีนาคม 2555

3.2.2) ศูนย์คุ้มโสมลูกหลานบ้านเหล่าสิง ตำบลบ้านคู อำเภอบาง
สามรถ จังหวัดร้อยเอ็ด แม่พันธุ์ จำนวน 10 ตัว พ่อพันธุ์ จำนวน 1 ตัว วันที่ 20 มีนาคม 2555

3.2.3) ศูนย์ทรงรัตน์ ศรีสารคาม (แหล่งเรียนรู้สุขภาพะชุมชน)
อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม แม่พันธุ์ จำนวน 30 ตัว กระทำพิธีผู้ขวัญควาย
และกระทำพิธีมอบ โดย ดร.ลลิต ฉนวนสิงห์ ผู้ช่วยเลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา

ภาพที่ 13 พิธีมอบควายศูนย์ทรงรัตน์ ศรีสารคาม

3.2.4) โรงเรียนเตรียมนายฮ้อยทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ แม่พันธุ์ จำนวน 30 ตัว วันที่ 8 มกราคม 2556

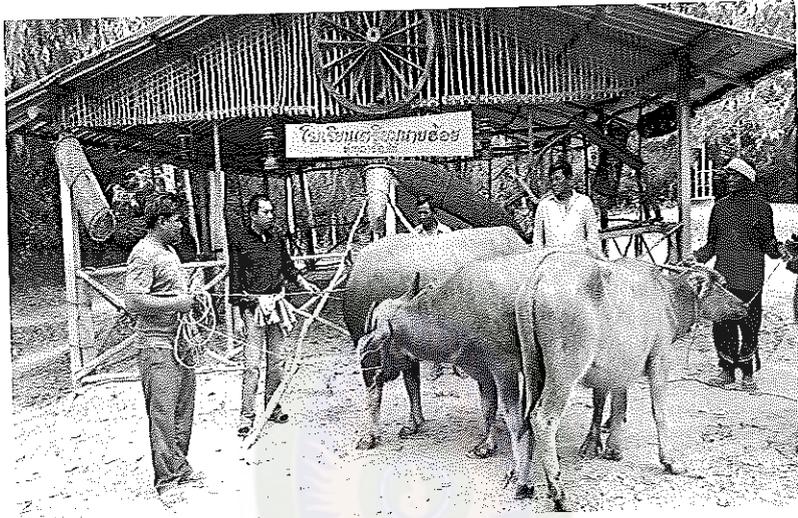
3.2.5) พุทธอุทยานวัดป่าบุบผาราม ตำบลโหรา อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด แม่พันธุ์ จำนวน 30 ตัว วันที่ 13 มีนาคม 2556

3.1.2 กิจกรรมควายทุ่งสู่ควายทาม ยามพื๋ยามน้อง

จากกิจกรรมร่วมโครงการได้ชีวิตควาย จากการสนับสนุนของเครือข่ายภายนอกต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดการเชื่อมโยงกับเครือข่ายภายนอกเพิ่มมากขึ้น โดยร่วมกับกับโรงเรียนเตรียมนายฮ้อยทุ่งกุลาร้องไห้ ตำบลดอนแรด อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ จัดกิจกรรม “ควายทุ่งสู่ควายทาม ยามพื๋ยามน้อง” โดยเครือข่ายกสิกรรมกาสรนุรักษ์มอบควายแม่พันธุ์ จำนวน 30 ตัว เมื่อวันที่ 18 ธันวาคม 2555 เพื่อแบ่งปันผลผลิตลูกระหว่างผู้ส่งมอบและผู้เลี้ยงดูแล โดยอาศัยความไว้วางใจและเชื่อมั่นความสัมพันธ์อันดีที่พี่น้องเป็นสำคัญ พบว่า ควายเป็นสื่อถ่ายทอดความสัมพันธ์แลกเปลี่ยนอาหารพื้นถิ่นตามฤดูกาลระหว่างชุมชน ปลาและหน่อไม้ทามที่กำลังโผล่หน่ออ่อนหลังฝนต้นฤดู ถูกแบ่งปันสู่เครือข่ายกสิกรรมกาสรนุรักษ์ โดยได้ข้าวและผักเป็นอาหารแลกเปลี่ยนสำหรับพี่น้องต่างชุมชน

เนื่องจากโรงเรียนเตรียมนายฮ้อยทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นบริบทป่าทุ่งป่าทามมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งอาหารควายและชุมชนร่วมกันตลอดปี กล่าวได้ว่า พื้นที่ป่าทุ่งป่าทาม คือ พื้นที่ดินชีวิตต่อการดำรงอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่งรวมทั้งควาย “ควายอ้อมท้อง อาหารเต็มข้อง มุ่งหน้าสู่

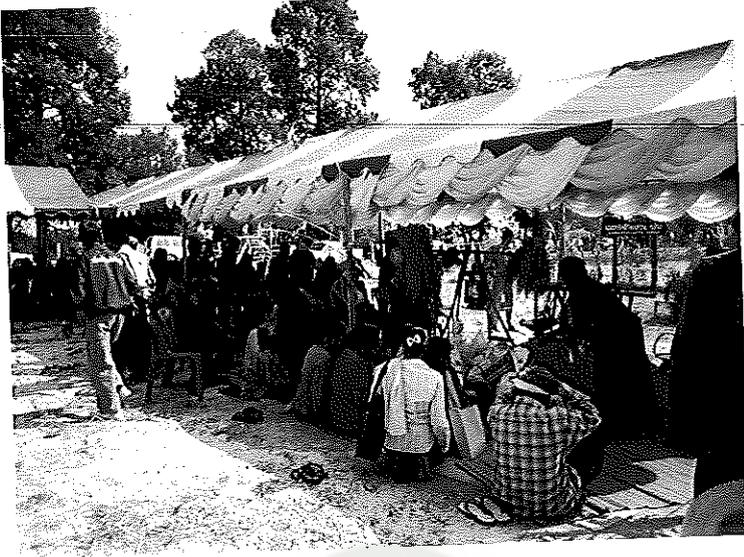
บ้าน” เป็นดัชนีบ่งบอกความอุดมสมบูรณ์ของป่าทุ่งป่าทามที่ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล จากผลการดำเนินกิจกรรมสะท้อนถึงบทบาทและหน้าที่ควายในฐานะเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล การแลกเปลี่ยนแบ่งปันอาหารภายใต้วิถีชุมชน ตลอดจนควายได้ช่วยฟื้นสำนึกเพื่อให้เกิดการพัฒนาพื้นที่ในการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล

ภาพที่ 14 มอบควายโรงเรียนเตรียมนาฮ้อยทุ่งกุลาร้องไห้

3.1.3 กิจกรรมบุญคุณสถาน สู่ขวัญข้าวสู่ขวัญควาย

เครือข่ายกสิกรรมกาสรรบุรีรักษ์และชุมชนหนองเทิง จัดกิจกรรมบุญคุณสถานข้าว ซึ่งเป็นการสู่ขวัญข้าวภายหลังเก็บเกี่ยวข้าวขึ้นยุ้งฉาง แล้วกระทำพิธีสู่ขวัญข้าวตามวัฒนธรรมท้องถิ่น กระทำในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 (จันทรคติ) ตรงกับวันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2555 โดยจัดนิทรรศการมีชีวิต “บ้านชาวนา” เพื่อสะท้อนวิถีชีวิตชาวนาและควาย พร้อมทั้งกระทำพิธีสู่ขวัญควาย ซึ่งถือเป็นประเพณีท้องถิ่นถือปฏิบัติมาแต่ครั้งอดีต เพื่อขอขมาควายผู้มีคุณค่าต่อชาวนา ภายหลังเกิดการขยายแนวคิดสู่ภายนอก พบว่า ระหว่างปี พ.ศ. 2555-2556 เกิดพิธีสู่ขวัญควายอย่างแพร่หลาย ได้แก่

ภาพที่ 15 พิธีสู่ขวัญข้าว

1) วันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2555 โรงเรียนฝึกสอนควาย คนไถนา ตำบลหนอง
 แวง อำเภอมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด เจ้าพิธีสู่ขวัญ คือ นายสวัสดิ์ นาม โศกกลาง ปราชญ์
 ควาย

ภาพที่ 16 พิธีสู่ขวัญควาย

2) วันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2556 ศูนย์ทรงรัตน์ ศรีสารคาม ตำบลแก่งเลิงจาน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เจ้าพิธีสู่ขวัญ คือ นายสวัสดิ์ นามโคกกลาง ปราชญ์ควาย

3) วันที่ 21 พฤษภาคม 2556 ณ พุทธอุทยานสวนป่าบุบผาราม ตำบลโหรา อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด

4) วันที่ 12 กรกฎาคม 2556 ณ พุทธอุทยานสวนป่าบุบผาราม ตำบลโหรา อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด

จากกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างสำนึกภายใต้วัฒนธรรมท้องถิ่น พบว่า ชุมชนได้ร่วมกันยึดถือให้เป็นประเพณีประจำปีของชุมชนต่อเนื่อง เพื่อเป็นการแสดงออกถึงความเคารพต่อผู้มีพระคุณ คือ ข้าวและควาย อันเกิดจากความกลัวที่เชื่อว่าจะถูกลงโทษเมื่อไม่แสดงความเคารพ เปรียบได้กับการสำนึกข้าวแดงแกงร้อน ควายช่วยทำนาถึงได้มีข้าวเลี้ยงให้เติบโตใหญ่จนถึงวันนี้ (จันทร์ จันทรคาม, 2555 : สัมภาษณ์) นอกจากนี้ เชื่อว่าจะสามารถลดบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิต ตลอดจนความเป็นสิริมงคลทั้งต่อคน ข้าวและควาย ทุกครอบครัวนำข้าวหลังเก็บเกี่ยวจากยุ้งฉางตนเองเข้าร่วมพิธีสู่ขวัญ ภายหลังเสร็จพิธีก็แบ่งปันข้าวส่วนหนึ่งนำกลับไปหว่านในยุ้งฉางตามเดิม เพื่อความเป็นสิริมงคลและเป็นเมล็ดพันธุ์ในฤดูทำนาปีต่อไป

3.2 กลยุทธ์การพัฒนา

แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่

3.2.1 การพัฒนาพื้นที่การเลี้ยงควายของชุมชน

จากเครือข่ายกิจกรรมกาสรนุรักษ์ร่วมจัดทำโครงการได้ชีวิตควาย กับ บริษัท เดอะมอลล์ กรุ๊ป กรุงเทพมหานคร ระหว่างปี พ.ศ. 2555-2556 จำนวน 5 ครั้ง เพื่อมอบให้ชุมชนหนองเทิงและเครือข่ายภายนอกเลี้ยงดูแล พบว่า ชุมชนหนองเทิงได้รับควายแม่พันธุ์จำนวน 141 ตัว พ่อพันธุ์ จำนวน 3 ตัว จำนวนเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2553 ร้อยละ 35.64 จากจำนวนเพิ่มขึ้นชุมชนตระหนักถึงข้อจำกัดจากพื้นที่เลี้ยงควาย เนื่องจากพื้นที่สาธารณะชุมชนส่วนใหญ่ถูกรัฐเวนคืน ทำให้พื้นที่ปล่อยเลี้ยงควายลดลง ปัจจุบันคงเหลือประมาณ 99 ไร่ ประกอบกับ ปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่หัวไร่ปลายนาเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น จึงทำให้ที่ว่างเปล่าลดลงต่อการปล่อยเลี้ยงหรือผูกถ้ำในฤดูทำนา จึงได้ร่วมกันจัดการพื้นที่สำหรับควายเพื่อลดปัญหาข้อจำกัดพื้นที่เลี้ยงปล่อย ตลอดจนพื้นที่อาหารปล่อยเลี้ยงตามธรรมชาติ

1) สงวนพื้นที่สาธารณะชุมชน เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างชุมชนและควาย ประกอบกับ พื้นที่สาธารณะชุมชนตั้งอยู่ใกล้เขตเทศบาลเมืองร้อยเอ็ด มีความเหมาะสมใน

การขอใช้ประโยชน์สำหรับจากภาครัฐ จึงทำความเข้าใจร่วมกันในการสงวนพื้นที่สาธารณะ
ชุมชนทั้งหมด จำนวน 99 ไร่ เพื่อใช้ปล่อยเลี้ยงควายของชุมชนร่วมกันในฤดูทำนา ประกอบด้วย
พื้นที่ป่าโล่ง จำนวน 57 ไร่ โรงเรียนฝึกสอนควาย คน ไถนา จำนวน 12 ไร่ เขตป่าชุมชน จำนวน
30 ไร่ และแหล่งน้ำธรรมชาติ จำนวน 25 ไร่ นอกจากนี้ ให้โรงเรียนฝึกสอนควาย คน ไถนา เป็น
พื้นที่เปิดสาธารณะสำหรับกิจกรรมร่วมของชุมชน โดยชุมชนร่วมกันพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน
และสาธารณูปโภคที่จำเป็น เพื่อความสะดวกต่อการใช้ประโยชน์ เช่น ห้องประชุมสัญจรของ
องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแวง สถานที่ประชุมของส่วนราชการ สถานที่พบปะของกลุ่มคน
การเรียนรู้ร่วมกันอื่น ๆ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังเป็นพื้นที่เปิดสาธารณะการอนุรักษ์ควายไทยเชิง
สัญลักษณ์ และที่ทำการเครือข่ายกิจกรรมกาสรรักษ์

ภาพที่ 17 โรงเรียนฝึกสอนควาย คน ไถนา

2) พัฒนาแปลงรวมพืชอาหารสำหรับของชุมชน เพื่อจัดเตรียมสำรองพืช
อาหารในฤดูขาดแคลน โดยแบ่งพื้นที่สาธารณะชุมชน จำนวน 22 ไร่ แบ่งแปลงย่อย จำนวน 72
แปลง ให้ชุมชนบำรุงรักษาและเก็บเกี่ยวสำหรับควายตนเองในฤดูขาดแคลนอาหารตาม
ธรรมชาติ โดยได้รับการสนับสนุนเมล็ดพันธุ์และท่อนพันธุ์ พันธุ์เนเปียร์ ปากช่อง 1 จากสถานี
พัฒนาอาหารสัตว์ร้อยเอ็ด พบว่า ช่วงฤดูทำนารอบปี พ.ศ. 2555 ให้ผลผลิตไม่น้อยกว่าวันละ 7
ตัน สามารถแบ่งจำหน่ายในชุมชนใกล้เคียงไม่น้อยกว่า 2 ตันต่อวัน มูลค่า 2,000 บาทต่อวัน
สนับสนุนการสร้างรายได้เสริมอย่างต่อเนื่อง

ภาพที่ 18 แปลงพืชอาหารรวมของชุมชน

3) พัฒนาแปลงพืชอาหารพื้นที่ส่วนตัว กลุ่มผู้เลี้ยงควายในชุมชน จำนวน 8 ราย พัฒนาพื้นที่หัวไร่ปลายนาและสวนหลังบ้าน เพื่อปลูกพืชอาหารสำหรับควายตนเอง เนื่องจาก เห็นว่าเกิดความสะดวกที่ต้องคอยติดตามเลี้ยงดูตลอดวัน หรือไม่มีเวลาในการทำกิจกรรมอื่น จากการสังเกตแปลงพืชอาหารสัตว์ในพื้นที่เป้าหมาย สามารถที่จะพัฒนาเป็นต้นแบบการจัดการแก้ไขปัญหาการสุขาภิบาลอาหารอย่างเหมาะสม จึงได้ขยายแนวคิดและสนับสนุนท่อนพันธุ์ให้กับรายอื่น ๆ ที่สนใจอย่างต่อเนื่อง รายชื่อผู้ปลูกพืชอาหารสัตว์ ดังตารางที่ 7

ตารางที่ 7 รายชื่อผู้พัฒนาแปลงพืชอาหารส่วนตัว

ชื่อ-สกุล	สถานที่ปลูก	พื้นที่ (ไร่)	ผลผลิต
นายสังคม สมศรี	หัวไร่ปลายนา	0-2-0	เพียงพอช่วงฤดูทำนา
นายทองแดง เหมรา	หัวไร่ปลายนา	1-0-0	เพียงพอช่วงฤดูทำนา
นายวัลลพ ศิปราศรี	หัวไร่ปลายนา	1-0-0	เพียงพอช่วงฤดูทำนา
นางหนู สุขรัตน์	สวนหลังบ้าน	0-3-0	เพียงพอช่วงฤดูทำนา
นายทองวัน ศรีหาเวช	สวนหลังบ้าน	1-1-0	เพียงพอช่วงฤดูทำนา
นายวิชัย เสาสมภ	สวนหลังบ้าน	2-0-0	เพียงพอช่วงฤดูทำนา
นางสาวหนูคล้าย จันทร์ประัทักษ์	สวนหลังบ้าน	0-3-0	เพียงพอช่วงฤดูทำนา
นายวิจิตร วันนิง	หัวไร่ปลายนา	3-0-0	เพียงพอช่วงฤดูทำนา

4) สร้างป่าใกล้เมือง หลังจากเครือข่ายกสิกรรมกาสรรักษ์ เรียนรู้ศูนย์การศึกษาพัฒนาภูพาน จังหวัดสกลนคร ระหว่างวันที่ 21-22 ตุลาคม 2555 เกิดแนวคิดการสร้างแหล่งอาหารจากป่าของชุมชน โดยร่วมกับจังหวัดทหารบกร้อยเอ็ด และกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในจังหวัดร้อยเอ็ด องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแวง โรงเรียนบ้านหนองขุง โรงเรียนเทศบาลวัดป่าเรไร จัดโครงการโรงเรียนสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (Eco-school) ทำการปลูกป่าภายในพื้นที่สาธารณะชุมชนรอบหนองกอกและหนองเทิง เสมือนเป็นการ “สร้างป่าใกล้เมือง” เพื่อให้ร่วมเงาและสร้างแหล่งอาหารพื้นถิ่นชุมชนในอนาคต เมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม 2555 ปลูกไม้ จำนวน 354 ต้น ประดู่ จำนวน 112 ต้น สักทอง จำนวน 120 ต้น จี้เหล็ก จำนวน 75 ต้น และยางนา จำนวน 44 ต้น ได้รับความอนุเคราะห์ต้นไม้จากองค์การบริหารส่วนตำบลหนองแวง สะท้อนถึงการเกิดแนวคิดการพัฒนาเพื่อประโยชน์สาธารณะต่อการดำรงชีวิตด้านอาหารร่วมกันอย่างยั่งยืน ตลอดส่งต่อแนวคิดและประโยชน์สาธารณะสู่อุชนรุ่นหลัง

ภาพที่ 19 เครื่องช่วยร่วมปลูกป่า

ภาพที่ 20 เครื่องช่วยความร่วมมือโรงเรียนสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

5) พัฒนาแหล่งน้ำธรรมชาติเพื่อประโยชน์สาธารณะชุมชนร่วมกัน ได้แก่ หนองกอกและหนองเทิง จำนวน 25 ไร่ ภายในบริเวณเดียวกับพื้นที่สาธารณะชุมชน โศกคงอิหุด อดีตเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติสำหรับเลี้ยงสัตว์จากหลายชุมชน แหล่งอาหารสัตว์น้ำตลอดปี หลังจากเกษตรกรรอบแหล่งน้ำเริ่มทำการปลูกยาสูบมากขึ้น ประกอบกับขนาดพื้นที่แหล่งน้ำธรรมชาติลดลงจากการเวนคืนของรัฐเมื่อปี พ.ศ. 2536 โดยไม่มีการขุดลอกหลายปี จึงไม่มีน้ำ

เพียงพอตลอดปี โดยเฉพาะปลายฤดูหนาวหลังเก็บเกี่ยวข้าวและฤดูแล้ง ประกอบกับจำนวนควายที่นำมาเลี้ยงรอบบริเวณแหล่งน้ำธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น จึงเกิดแนวทางการแก้ไขปัญหาเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล ได้แก่

5.1) งดใช้น้ำหนองเทิงและหนองกอก สำหรับการปลูกยาสูบ โดยให้น้ำเฉพาะบ่อเก็บกักน้ำส่วนตัวเท่านั้น เนื่องจากช่วงฤดูแล้งจะเหลือแหล่งน้ำสำหรับควายอย่างจำกัด

5.2) ชุมชนร่วมกันอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในฤดูวางไข่ โดยอนุญาตให้จับได้นอกฤดูการวางไข่ เพื่อให้สัตว์น้ำสามารถขยายพันธุ์เป็นแหล่งอาหารชุมชนตลอดปี โดยทำพิธีทางศาสนาปิดหนองเทิงและหนองกอกระหว่างเดือนมกราคมจนถึงเดือนมิถุนายนของทุกปี ซึ่งเป็นช่วงฤดูวางไข่ของสัตว์น้ำให้สามารถขยายพันธุ์ได้

5.3) อนุญาตให้ใช้แหล่งน้ำธรรมชาติสำหรับควายลงอาบน้ำและกินได้ตลอดทั้งปี

ภาพที่ 21 พิธีทางศาสนาปิดหนองน้ำ

6) การจัดการป่าชุมชนร่วมกับการเลี้ยงควาย ป่าชุมชนหนองเทิงอาณาเขตติดกับชุมชนด้านทิศตะวันตก จำนวน 30 ไร่ ทั้งในอดีตและปัจจุบันเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ร่วมกัน สำหรับเป็นแหล่งอาหารพื้นถิ่นตามฤดูกาล เช่น เห็ดป่า ผัก แมงและแมลงกินได้ เป็นต้น ส่วนหนึ่งเป็นที่ตั้งวัดป่าโคกสาย ช่วงฤดูทำนาจะเป็นที่สำหรับปล่อยเลี้ยงควาย

เช่นเดียวกันกับ โคนดงอิหุด แต่ค่อนข้างเป็นป่าหนาทึบจึงไม่เหมาะสำหรับปล่อยเลี้ยง ภายหลังจากจำนวนควายมากขึ้น เห็นว่าควายเข้าไปเหยียบย่ำและลูกกล้าหากินอาหารภายในบริเวณเขตวัดมากขึ้น จึงต้องการสงวนพื้นที่ป่าชุมชนบางส่วนเพื่อเป็นแหล่งอาหารชุมชนเฉพาะ โดยกำหนดให้ผู้เลี้ยงควายที่ไม่สามารถไล่ต้อนปล่อยเลี้ยงพื้นที่สาธารณะ โคนดงอิหุดได้ สามารถผูกถ่วงรอบบริเวณป่าชุมชนได้ ผลจากการจัดการป่าชุมชน พบว่า ผู้เลี้ยงควายมีพื้นที่ผูกถ่วงผูกทำนา เกิดความสะดวกมากขึ้น โดยไม่ต้องไล่ต้อนข้ามมาปล่อยเลี้ยงฟากตรงข้ามชุมชน ซึ่งต้องเดินข้ามถนนเสี่ยงต่อความปลอดภัยจากการสัญจรยานพาหนะ นอกจากนี้ พี่ชษฐรรมชาติรอบป่าชุมชน ได้รับปฎิเสธธรรมชาติจากมูลควายที่ถ่ายทั่วไป ทำให้มีเม็มน้ำมันที่จะเป็นป่าสมบูรณ์หนาทึบในอนาคต ตลอดจนพบสัตว์ธรรมชาติบนดินเพิ่มมากขึ้น เช่น กบ เขียด ไล่เดือน เป็นต้น ถือได้ว่าควายเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความสมบูรณ์ของนิเวศน์ตามธรรมชาติ

ประเด็นเพิ่มเติมสำคัญจากการสัมภาษณ์

วิจิตร วันนิจ (2555 : สัมภาษณ์) กล่าวว่า ควายมากกว่าร้อยตัวปล่อยเลี้ยงตามธรรมชาติในช่วงฤดูทำนา แม้จะไม่มีหญ้าเพียงพอ แต่ก็สะดวกไม่ต้องผูกถ่วงตลอดทั้งวัน แต่ต้องเฝ้าดูไม่ให้ไปเหยียบย่ำข้าวบริเวณที่นาใกล้ๆ และไม่ให้อาเข้าไปในพื้นที่ของส่วนราชการที่อยู่ข้างๆ เมื่อควายกินหญ้าอิ่มช่วงกลางวันอากาศร้อน จะลงกินน้ำและนอนแช่น้ำหนองเหิงและหนองกอกที่อยู่ติดกัน

วัลลพ ศีปราชัย (2555 : สัมภาษณ์) กล่าวว่า นายอยู่ติดกับป่าด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน เป็นที่ผูกถ่วงควายรอบๆ ป่าช่วงฤดูทำนา ควายชอบนอนน้ำ จึงเกิดบวม (บ่อปลักควาย) ตามร่มไม้ใหญ่รอบป่า เพื่อเป็นที่นอนแช่น้ำคลายความร้อน ช่วงฤดูฝนก็จะเป็นที่หาอาหารของคน เช่น กบ เขียด ผัก

ทองแดง เหมรา (2555 : สัมภาษณ์) กล่าวว่า ดีใจที่ควายกลับมาอยู่ตามที่เคยอยู่ในอดีต แม้จะไม่ได้ใช้ไถนาเหมือนเดิม แต่ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างสำนึก เหมือนต้นกล้าที่กำลังแตกหน่อแทงดิน เลี้ยงพ่อใหญ่แม่ใหญ่ไล่ควายเดินตามหลังลงทุ่งนา ส่วนใหญ่จะมาเลี้ยงรวมกันที่โคกท่าเล (พื้นที่สาธารณะ) ตอนเย็นก็เห็นพ่อใหญ่หลายคนนั่งสูบยาอายุรุมหนองกอก และหนองเหิงคอยควายลงนอนน้ำก่อนกลับคอก

จันทร์ จันทร์คาม (2555 : สัมภาษณ์) กล่าวว่า เลี้ยงควาย 4 ตัว โดยเลี้ยงในที่นาตนเองปล่อยให้หากินตามธรรมชาติ ปัจจุบันเลิกใช้ฉีดยาฆ่าหญ้า กล่าวว่าควายจะไม่มีหญ้ากินจึงจ้างรถแทรกเตอร์ทำการปรับแต่งคันนาให้ดี เพื่อจะได้เก็บน้ำขังหญ้าหลังหว่านข้าวแล้วหญ้าตามคันนาก็จะได้งอกงามเร็วขึ้น

สังคม สมศรี (2555 : สัมภาษณ์) กล่าวว่า ปัจจุบันใช้รถไถนาเดินตามไถเตรียมดินก่อนหว่านข้าวหลายรอบ เพื่อเป็นการกำจัดหญ้าในนาและทำให้ดินดินร่วนไม่จับกันเป็นก้อน ใช้วิธีการนี้มา 2 ปี ปรากฏว่าได้ผลดีและเลิกขยำน้าหญ้าจะได้ปลอดภัยต่อผู้ใช้และหญ้าในนาสำหรับควายด้วย

อ่อนสา สุจริตน์ (2555 : สัมภาษณ์) กล่าวว่า อยู่กับภรรยา 2 คน ทำนา 6 ไร่ ไม่เคยใช้ขยำน้าหญ้าเลย แต่น้ำที่อยู่ข้างๆ ใช้เป็นประจำก่อนลงนาทุกปี พบว่า กบเจียดหนีดินร่นหนีขยำน้าหญ้ามาหลบอยู่ที่นาตนเอง

ความห่วงใยต่อสุขภาพควายโดยตรง ตลอดจนต้องการสงวนพื้นที่สาธารณะชุมชนที่เหลือเพื่อใช้ประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด จากการจัดการพื้นที่สาธารณะการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน ส่งผลให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลภายใต้ปัจจัยอาหารเป็นสิ่งสำคัญ ตลอดจนแสดงถึงความห่วงใย ความเอื้ออาทรต่อเพื่อนชีวิตที่ต้องการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนในอนาคต

3.2.2 การพัฒนาการใช้ประโยชน์จากควาย

1) หมุนเวียนวัสดุเหลือใช้ทางการเกษตรให้เกิดประโยชน์ จากองค์ความรู้ระดับบุคคล ประกอบกับองค์ความรู้เพิ่มเติมจากการเรียนรู้ของกลุ่มเป้าหมาย ก่อให้เกิดการพัฒนาการใช้ประโยชน์จากควายได้มากขึ้น พบว่า สามารถหมุนเวียนวัสดุเหลือใช้ทางการเกษตรให้เกิดประโยชน์ต่อควาย ได้แก่การสำรองฟางข้าวหลังการเก็บเกี่ยวไว้สำหรับเป็นอาหารสำรอง พบว่า ภายหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวในนาเรียบร้อยแล้ว จะเก็บรวบรวมฟางข้าวที่ได้จากการเกี่ยวมัด นำไปกองรวมกันไว้ที่หัวไร่ปลายนา หรือกองไว้พื้นที่ว่างเปล่าหลังบ้าน ซึ่งสามารถพบได้ทุกครัวเรือนที่เลี้ยงควาย โดยจะก่อกองฟางรูปทรงระฆังคว่ำ เพื่อไม่ให้น้ำฝนซึมเข้าภายในกองได้สะดวก เป็นความรู้ภูมิปัญญาในระดับบุคคลในการเก็บรักษาฟางข้าว ปัจจุบันมีความก้าวหน้าเทคโนโลยีจักรกลการเกษตร พบว่าบางครอบครัวจ้างแรงงานเครื่องจักรกลทำการอัดฟางก้อน หรืออัดฟางฟ่อน ทำให้เกิดความสะดวกในการเก็บรักษาโดยไม่เน่าเปื่อย เก็บรักษาได้ยาวนานขึ้นและไม่สิ้นเปลืองพื้นที่เก็บรักษา นอกจากนี้ พื้นที่นาภายหลังเก็บเกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้ว เป็นพื้นที่อาหารธรรมชาติสำหรับควาย โดยจะทำการปล่อยเลี้ยงเฉพาะบริเวณที่นาของตนเองเท่านั้น ถือเป็นความเข้าใจโดยพื้นฐานว่าเป็นการสงวนไว้สำหรับเลี้ยงควายของแต่ละครอบครัวเท่านั้น หากมีการละเมิดก็มักจะถูกว่ากล่าวตักเตือนหรือต้องปรับสินไหมทดแทนเป็นตัวเงิน หรือแจ้งความต่อผู้นำชุมชน

จากการหมุนเวียนวัศุการเกษตรมาใช้ให้เกิดประโยชน์นั้น แสดงถึงความเกื้อกูลในการดำรง
อยู่ร่วมกันระหว่างควาย นาและข้าว อันเกิดจากความหวังไขปัจจัยอาหารเป็นสำคัญ

ภาพที่ 22 วิธีการสำรองฟางข้าว

2) การใช้ประโยชน์จากมูลควาย อดีตรวมชนชนบทที่เลี้ยงวัว-ควายจะนำปุ๋ยคอกใส่ในนาในวันแรมกษาหรือวันเพ็ญมงคลแรกนาขวัญ จนกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชน ก่อนฤดูทำนาถึงปัจจุบัน โดยถือปฏิบัติเฉพาะหรือเป็นความเชื่อส่วนบุคคล หัวหน้าครอบครัว หรือผู้สูงอายุจะบอกให้ลูกหลานนำเอาปุ๋ยคอกไปใส่ในนาเพียงเล็กน้อยในวัน “ออกใหม่ 3 คำ” (จันทร์คติ: หมายถึง ขึ้น 1 คำ เดือน 3) เป็นการถือเคล็ดจะทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิต ถือเป็นวันดี “มือกบบ่อมีปาก นาคบ่อมีซูซี่” (วันนี้กบจะไม่สามารถเปิดปากอ้าได้ ถือว่าเป็นวันสิ้นสุดการจำศีลของกบ จากการพิสูจน์เชิงประจักษ์ จากนายวิจิตร วันนิจ แต่พญานาคไม่สามารถพิสูจน์ได้) เป็นวันดีไม่มีการนำสิ่งอัปมงคลหรือสิ่งไม่ดีเข้าสู่ไร่นา สิ่งที่ถืออยู่แล้วก็จะอยู่กับไร่นาในวันนี้เช่นเดียวกัน แต่ปัจจุบันธรรมเนียมปฏิบัติดังกล่าวได้ถือปฏิบัติน้อยลง เนื่องจาก ไม่มีปุ๋ยคอก ไม่มีการถ่ายทอดความเชื่อสู่รุ่นหลัง และไม่มีคามจำเป็นเนื่องจากใช้ปุ๋ยเคมีเพียงอย่างเดียว

อย่างไรก็ตาม แม้จะเป็นความเชื่อส่วนบุคคลก็ตาม แต่เป็นการแสดงออกถึงการเคารพต่อนาหรือผืนแผ่นดิน (พระแม่ธรณี) สำหรับให้ข้าว (พระแม่โพสพ) ต่อการดำรงชีวิต ซึ่ง

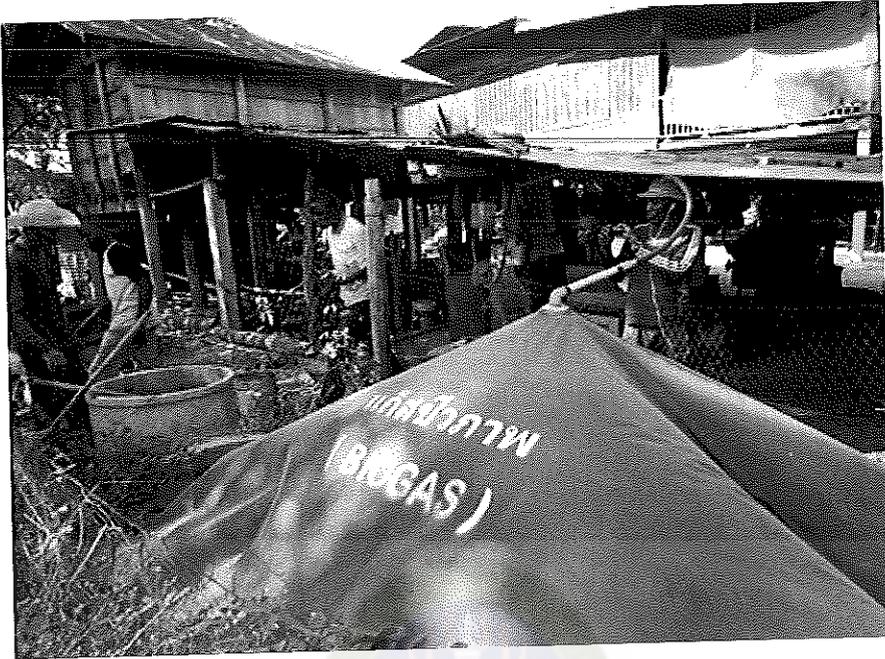
ปุ๋ยคอก คือ องค์ประกอบสำคัญเป็นสิ่งดีมีสิ่งมงคล เชื่อว่าจะช่วยให้บังเกิดความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิต จึงถือได้ว่าเป็นความเกื้อกูลกันระหว่างควาย นาและข้าว

จากการสัมภาษณ์นายทองแดง เหมรา ทำการสะสมมูลควายที่ถ่ายตามข้างถนนเส้นทางระหว่างชุมชนถึงบริเวณหน้าโรงเรียนฝึกสอนควายคนไถนา พบว่า เชื่อว่าปุ๋ยคอกมีความสำคัญต่อนาและข้าวในมุมมองการลดต้นทุนการทำนาจากปุ๋ยเคมี สามารถสะสมมูลสดได้ไม่ต่ำกว่า 50 กิโลกรัมต่อวัน (เต็มคันรถเข็น) น้ำหนักแห้ง เฉลี่ย 8.33 กิโลกรัมต่อวัน (น้ำหนักสด 6 กิโลกรัม ได้น้ำหนักแห้ง 1 กิโลกรัม) หรือเฉลี่ย 249.90 กิโลกรัมต่อเดือน หรือเฉลี่ยไม่ต่ำกว่า 2.90 ตันต่อปี หากนำไปจำหน่ายจะมีมูลค่าไม่ต่ำกว่า 5,900 บาทต่อปี (ราคา 2 บาทต่อกิโลกรัม) และสามารถลดต้นทุน เฉลี่ย 718 บาทต่อไร่ (อัตราการใช้ปุ๋ยคอก 1 ตันต่อไร่)

ภาพที่ 23 กลุ่มเป้าหมายเก็บมูลควายภายในชุมชน

จากการเปรียบเทียบการใช้แก๊สชีวภาพมูลควายและแก๊สปิโตรเลียม (LPG) ของนายทองแดง เหมรา จากการเรียนรู้ต้นแบบจากโรงเรียนเกษตรกสิวิทย์ จังหวัดสระแก้ว และได้รับการสนับสนุนองค์ความรู้จากนักวิชาการของสำนักงานปศุสัตว์จังหวัดร้อยเอ็ด โดยผลิตบ่อแก๊สชีวภาพจากวัสดุพลาสติกหนา จำนวน 1 บ่อ ขนาดความจุ 9 ลูกบาศก์เมตร ต่อท่อส่งแก๊สเข้าห้องครัวเพื่อใช้ประกอบอาหาร ผลการเปรียบเทียบประเด็นการลดรายจ่ายจากแก๊สปริโตรเลียมพบว่า ระยะเวลาการใช้แก๊สปิโตรเลียม 27 วัน ส่วนแก๊สชีวภาพมูลควายสามารถให้พลังงานความร้อนในการประกอบอาหาร เฉลี่ย 43.06 นาทีต่อวัน (ตารางภาคผนวกที่ 2) สามารถลดรายจ่ายจากแก๊สปริโตรเลียมได้ไม่น้อยกว่า 317 บาทต่อเดือน

ภาพที่ 24 ป่อแก๊สชีวภาพมูลควาย

3) การใช้แรงงาน เครื่องจักรกลกรรมกาสรนุรักษ์ ทำการฝึกสอนควายที่ได้รับจาก โครงการ ได้ชีวิตควาย จำนวน 23 ตัว ภายในแปลงสาธิตการฝึกสอนของโรงเรียนฝึกสอนควาย คนไถนา ระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกรกฎาคม 2554 โดยการใช้อองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นระดับบุคคลในการฝึกสอนควายใช้แรงงาน ไถนา พบว่า ควายมีทักษะจดจำคำสั่งเชิงอกจนสามารถใช้แรงงานได้ โดยมีขั้นตอนการฝึกสอน ดังนี้

3.1) การฝึกสอนควายใช้งานเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนและควายอย่างเข้าใจ เริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการคัดเลือกควาย โดยคัดเลือกอายุระหว่าง 2-3 ปี เนื่องจากเริ่มเข้าสู่วัยหนุ่มเริ่มสร้างกล้ามเนื้อแข็งแรง หากคัดเลือกอายุมากเกินไปจะทำให้การบังคับยากขึ้น คัดเลือกขนาดรูปร่างเหมาะสม เช่น รูปร่างลักษณะดี ข้อขาและกีบแข็งแรง ลักษณะการเดินสม่ำเสมอ ก้าวขาหลังควรก้าวข้ามรอยของขาหน้า เป็นต้น จากนั้นจึงเริ่มเข้าสู่ขั้นตอนการฝึกสอนตามลำดับ ดังนี้

3.2) การบังคับเชือก เป็นการฝึกสอนการการเข้าใจและเชื่อฟังคำสั่ง โดยใช้เชือก หรือเรียกว่าการฝึกภาษาเชือก เช่น สั่งหยุด สั่งเดิน สั่งเลี้ยวซ้าย-ขวา สั่งถอยหลัง เป็นต้น

3.3) การผูกเชือกและปล่อยเหยียบเชือก เป็นขั้นตอนการสร้างความเคยชินกับการผูกเชือกสายสะพาย และรู้จักการหยุดเมื่อเหยียบเชือกตนเอง เนื่องจากจะมีอาการเจ็บที่จุมูก โดยใช้เชือกความยาว ประมาณ 1.50–2.0 เมตร ปล่อยให้ลากเชือกประมาณ 1-2 สัปดาห์

3.4) การฝึกจูง เป็นการฝึกการบังคับเชือกเลียวซ้าย-ขวา โดยใช้คนฝึก 2 คน คนแรกจูงเดินนำหน้า คนที่ 2 จับเชือกเดินตามหลัง ซึ่งคนที่ 2 จะเป็นคนสั่งภาษาเชือกให้เลียวซ้าย พร้อมกับดึงเชือกให้หัวควายหันไปทางซ้าย คนจูงนำหน้าก็จะจูงไปทางซ้าย เช่นเดียวกัน ส่วนการเลียวขวาคนบังคับเชือกจะกระทบเชือกข้างลำตัว พร้อมกับจูงเอนไปด้านซ้าย การบังคับหยุด เมื่อต้องการให้ควายหยุดขณะเดินตามหลังควาย จะใช้วิธีดึงเชือกแล้วส่งเสียงบอกให้ควายหยุด ภาษาทางอีสานจะสั่งการหยุด “ขอ ๆ ๆ” การบังคับถอยหลัง เป็นการบังคับเชือกให้ควายเดินถอยหลัง โดยคนจูงเดินนำหน้าจับสะพายทั้ง 2 ข้างยกหัวขึ้น พร้อมกับคนบังคับเชือกกระตุกเชือกเป็นจังหวะและส่งเสียงบอกให้ถอยหลัง ฝึกสอนจนเกิดความเคยชิน โดยภาพรวมการบังคับเชือกและความเข้าใจร่วมระหว่างคนและควาย ใช้เวลาประมาณ 14 วัน ๆ ละ 1.5 ชั่วโมงต่อเนื่อง

3.5) การฝึกลากไถ เป็นการฝึกให้เคยชินกับการลากจากเขาไปหาหนัก โดยวิธีลากท่อนไม้หรืออุปกรณ์ลาก “อิหุบ” ใช้เวลาประมาณ 3 วัน ๆ ละ 30 นาทีต่อเนื่อง

3.6) การเทียมไถและฝึกไถ เป็นการสร้างความเคยชินและปรับแต่งอุปกรณ์ไถให้เหมาะสมสำหรับควายแต่ละตัว เทียมไถ คนที่ 1 จับสายสะพายจูงนำหน้า คนที่ 2 เป็นคนบังคับหางไถ ระยะเวลาแรกเป็นการลากไถเปล่าไม่ปักลงดินเพื่อสร้างความเคยชินกับไถ ใช้เวลาประมาณ 1-2 วัน ๆ ละ 1 ชั่วโมงต่อเนื่อง หากไม่แสดงอาการตื่นตกใจก็เริ่มปักไถให้เข้าเนื้อดิน คนจูงจับเชือกเดินนำหน้าสลับกับการหย่อนและดึงเชือกและบังคับทิศทางสัมพันธ์กับคนบังคับหางไถ หรือปล่อยเชือกให้เดินเองด้วยการคำสั่งบังคับเชือก ควายสามารถจดจำและเกิดทักษะได้ดี และสามารถจดจำไปตลอด โดยไม่ต้องกลับมาทบทวนขั้นตอนแรก

ภาพที่ 25 การฝึกสอนควายไถนา

ภายหลังการฝึกสอนควายจนสามารถใช้แรงงานได้ พบว่า เกิดการต่อยอดแนวคิดการใช้แรงงานควายในการทำนา การไถยกร่องแปลงปลูกผักสวนครัว ไถยกร่องแปลงปลูกยาสูบและไถนาปลูกข้าวต่อเนื่อง 2 ปี จำนวน 4 ราย ดังนี้

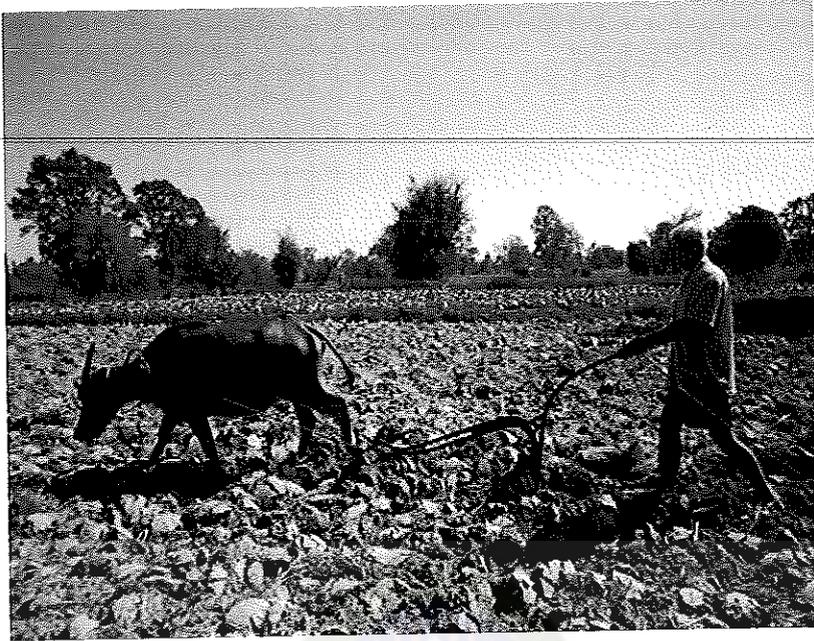
1. นายอ่อนสา สุจริตน์ ใช้ควายไถนาเพื่อทำนา จำนวน 7 ไร่
2. นายทองวัน ศรีหาเวช ใช้ควายไถยกร่องแปลงปลูกผักสวนครัวทุกฤดูกาล

จำนวน 4 ไร่

3. นายวิจิตร วันนิจ ใช้ควายไถนาเพื่อทำนา จำนวน 6 ไร่
4. นายทองแดง เหมรา ใช้ควายไถนาเพื่อทำนา จำนวน 13 ไร่

ประเด็นเพิ่มเติมสำคัญจากการสัมภาษณ์

ทองวัน ศรีหาเวช (2555 : สัมภาษณ์) กล่าวว่า เกิดความความสุขกับการได้ฟื้นฟูความรู้เดิมทั้งคนและควาย มิได้เห็นว่าเป็นความล้าสมัยในปัจจุบัน แต่มีความภูมิใจจากความสนใจของกลุ่มบุคคลอื่นและน่าจะเป็นแนวคิดที่จะสามารถขยายสู่ชุมชนอื่น ๆ และภูมิใจได้ทำหน้าที่ปราชญ์ชาวบ้าน เพื่อถ่ายทอดสู่กลุ่มการเรียนรู้ร่วมภายนอก ถือเป็นความภาคภูมิใจต่ออาชีพเกษตรกรรมที่ได้รับการถ่ายทอดประสบการณ์และองค์ความรู้จากบรรพบุรุษ

ภาพที่ 26 การใช้แรงงานควายยกร่องแปลงปลูกพืชผัก

3.2.3 การพัฒนาสายพันธุ์

จากกิจกรรมได้ชีวิตควาย เครื่อง่ายกสิกรรมกาสรรักษ์และเครื่อง่ายรับมอบควาย ได้รับควายพ่อพันธุ์ที่มีลักษณะเด่นประจำสายพันธุ์ อายุ 4 ปี จำนวน 4 ตัว เพื่อใช้ในการปรับปรุงสายพันธุ์ควายไทยด้วยวิธีการผสมพันธุ์กับเพศเมีย สำหรับควายแม่พันธุ์ภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง ดังนี้

- 1) ชุมชนหนองเทิง จำนวน 2 ตัว ผสมพันธุ์ควายเพศเมีย จำนวน 114 ตัว
- 2) ชุมชนปากบุง จำนวน 1 ตัว ผสมพันธุ์ควายเพศเมีย จำนวน 16 ตัว
- 3) ศูนย์คุ้มโหมลูกหลานบ้านเหล่าถึง จำนวน 1 ตัว ผสมพันธุ์ควายเพศเมีย

จำนวน 4 ตัว

สรุปได้ว่า การขับเคลื่อนกลยุทธ์การอนุรักษ์ควายไทยในพื้นที่เป้าหมาย ก่อเกิดสำนึกคุณค่าและพัฒนาการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล ดังนี้

1 กลยุทธ์การเสริมสร้างสำนึก

1.1 กิจกรรมได้ชีวิตควาย

สรุปข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายรับดูแลควายจากกิจกรรมได้ชีวิตควาย ซึ่งกลุ่มเป้าหมายให้คุณค่าต่อควายและบทบาทของควาย พบว่า พื้นที่เป้าหมายมีจำนวนควายเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2553 ร้อยละ 35.64 บทบาทควายในฐานะ “ตัวแทนบุญ” เชื่อว่าการได้ชีวิตควาย คือ การบริจาคทานอันประเสริฐในการช่วยเหลือและเอื้ออาทรต่อชีวิตผู้อื่น

เช่นเดียวกับชีวิตตน ผู้เลี้ยงเอาใจใส่ต่อควายเป็นพิเศษ แสดงถึงความสำนึกในความเลื่อมใสต่อชีวิตผู้อื่นเสมือนชีวิตตน การดำรงอยู่ร่วมกันอย่างปลอดภัย โดยชุมชนได้แสวงหาแนวทางลดการกำจัดวัชพืชในนาจากการสารเคมีอันตรายด้วยวิธีการอื่น ตลอดจนการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกำจัดศัตรูพืชจากน้ำส้มควันไม้จากเตาเผาถ่านไม้ สะท้อนให้เห็นถึงความห่วงใยต่อสุขภาพและความปลอดภัยอาหารธรรมชาติของชุมชนและควายเป็นสำคัญ และสิ่งมีชีวิตอื่นตามธรรมชาติ

เกิดเครือข่ายภายนอก การทำบุญใส่ชีวิตควายได้ขยายวงกว้างสู่ภายนอกอย่างกว้างขวาง ประกอบกับความเชื่อการทำบุญตามหลักพระพุทธศาสนา จึงทำให้เกิดการเชื่อมโยงเครือข่ายภายนอก 2 ลักษณะ ได้แก่

1.1.1) เครือข่ายขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ร่วม ประกอบด้วย หลักสูตรการเรียนรู้อบรมของนักเรียนนอกสถานศึกษาของนักเรียน หลักสูตร ควบคู่กับการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง ภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ของเครือข่ายองค์กรรักษาความมั่นคงของชาติ และเครือข่ายเรียนรู้ร่วมภายนอกประเทศ ของกลุ่มชานาจากประเทศไนจีเรีย

1.1.2) เครือข่ายรับมอบควาย ได้แก่ ชุมชนปากบุง ตำบลสะเอาด อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด แม่พันธุ์ จำนวน 20 ตัว พ่อพันธุ์ จำนวน 1 ตัว ศูนย์คุ้มโสมลูกหลานบ้านเหล่าถึง ตำบลบ้านคู อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด แม่พันธุ์ จำนวน 10 ตัว พ่อพันธุ์ จำนวน 1 ตัว ศูนย์ทรงรัตน์ ศรีสารคาม (แหล่งเรียนรู้สุขภาวะชุมชน) อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม แม่พันธุ์ จำนวน 30 ตัว โรงเรียนเตรียมนายฮ้อยทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ แม่พันธุ์ จำนวน 30 ตัว และพุทธอุทยานวัดป่าบุบผาราม ตำบลโหรา อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด แม่พันธุ์ จำนวน 30 ตัว

1.2 กิจกรรมควายทุ่งสู่ควายทาม ยามพื๋ยามนึ่ง

กิจกรรมควายทุ่งสู่ควายทาม ยามพื๋ยามนึ่ง ร่วมกับกับ โรงเรียนเตรียมนายฮ้อยทุ่งกุลาร้องไห้ พบว่า บทบาทควายในฐานะเป็นสื่อกลางชักพ้อก่อเกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล การแลกเปลี่ยนแบ่งปันอาหารภายใต้วิถีชุมชน

1.3 กิจกรรมบุญคุณลาน สู้ขวัญข้าวสู้ขวัญควาย

เครือข่ายกสิกรรมกาสรนุรักษ์ จัดประเพณีบุญคุณลาน สู้ขวัญข้าว สู้ขวัญควาย ร่วมกับจัดนิทรรศการมีชีวิต พบว่า แสดงออกถึงความเคารพต่อผู้มีพระคุณ คือ ข้าวและควาย เชื่อว่าจะถูกลงโทษเมื่อไม่แสดงความเคารพ เปรียบได้กับการสำนึกข้าวแดงแกงร้อน เชื่อว่าจะสามารถลด

บันดลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิต ตลอดจนความเป็นสิริมงคลทั้งต่อคน ข้าวและควาย

2- กลยุทธ์การพัฒนา

2.1 การพัฒนาพื้นที่การเลี้ยงควายของชุมชน พบว่า ชุมชนหนองเท็งร่วมกัน สงวนพื้นที่สาธารณะชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างชุมชนและควาย เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกันในการปล่อยเลี้ยงควาย รวมทั้งพัฒนาโรงเรียนฝึกสอนควาย คนไถนา ให้เป็นพื้นที่เปิดสาธารณะการกิจกรรมร่วมของชุมชน และเป็นพื้นที่อนุรักษ์ควายไทยเชิงสัญลักษณ์ พัฒนาแปลงรวมและส่วนตัวในการปลูกพืชอาหารสำหรับควาย เพื่อเป็นการเตรียมสำรองพืชอาหารในฤดูขาดแคลน สามารถให้ผลผลิตเพียงพอสำหรับช่วงฤดูทำนาและจำหน่ายให้รายได้เสริม การจัดโครงการ โรงเรียนสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (Eco-school) เพื่อปลูกป่าร่วมเงาและป่าแหล่งอาหารพื้นถิ่นชุมชน การพัฒนาแหล่งน้ำธรรมชาติ เพื่อสงวนพันธุ์สัตว์น้ำให้ชุมชนมีอาหารตลอดปี รวมถึงการใช้เพื่อการเลี้ยงสัตว์ในฤดูแล้ง การจัดการป่าชุมชนร่วมกับการเลี้ยงควาย โดยสงวนพื้นที่ป่าชุมชนบางส่วนเพื่อเป็นแหล่งอาหารชุมชน โดยให้ผู้เลี้ยงควายผูกมัดรอบบริเวณป่าชุมชน พบว่า พิษธรรมชาติรอบป่าได้รับ नियุธรรมชาติจากมูลควายที่ถ่ายทั่วไป เริ่มอุดมสมบูรณ์ของนิเวศน์ตามธรรมชาติ

2.2 การพัฒนาการใช้ประโยชน์จากควาย พบว่า ผู้เลี้ยงควายหมุนเวียนวัสดุเหลือใช้ทางการเกษตรมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อควายอย่างคุ้มค่า แสดงถึงความเกื้อกูลระหว่างควายนานาและข้าว การใช้ประโยชน์จากมูลควาย ปุ๋ยคอกคือความเชื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตจากการนำไปใส่ในนาในวันพืชมงคล เชื่อว่าจะช่วยให้บังเกิดความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิต ปุ๋ยคอกสามารถลดต้นทุนการทำนาได้อย่างน้อย 718 บาทต่อไร่ และมูลควายสดผลิตแก๊สชีวภาพสามารถลดรายจ่ายจากแก๊สปริโตเลียมได้ไม่น้อยกว่า 317 บาทต่อเดือน การใช้แรงงานโดยฝึกสอนควายจนสามารถใช้แรงงานได้ ซึ่งกลุ่มเป้าหมายได้ใช้แรงงานควายในการทำนา การไถยกร่องแปลงปลูกผักสวนครัว ไถยกร่องแปลงปลูกยาสูบและไถนาปลูกข้าวต่อเนื่อง เป็นความภาคภูมิใจต่ออาชีพเกษตรกร

2.3 การพัฒนาสายพันธุ์

จากกิจกรรม ไล่ชีวิตควาย เครือข่ายกลไกกรมการอนุรักษ์และเครือข่ายรับมอบควาย ได้รับควายพ่อพันธุ์ที่มีลักษณะเด่นประจำสายพันธุ์ จำนวน 4 ตัว เพื่อใช้ในการปรับปรุงสายพันธุ์ควายไทย พบว่า สามารถผสมพันธุ์ควายเพศเมียและอยู่ระหว่างตั้งท้อง จำนวน 134 ตัว เป็นการขยายพันธุ์กรรมควายไทยที่ให้ลักษณะเด่นเพิ่มมากขึ้น